

Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
Odsjek za orijentalnu filologiju
Katedra za arapski jezik i književnost

TOPOS ZAVIČAJA I DOMOVINE U POEZIJI MAHMUDA DERVIŠA

(Završni magistarski rad)

Mentor: prof. dr. Munir Mujić

Kandidat: Azra Išerić

Sarajevo, 2020.

Sadržaj

Uvod.....	3
1. Biografija Mahmuda Derviša	4
1.1. Bibliografija	7
2. Izraelsko-palestinsko pitanje	8
3. Stil pisanja Mahmuda Derviša.....	10
4. Poezija otpora	11
5. Topos zavičaja i domovine kroz stihove	15
5.1. Palestina – domovina Mahmuda Derviša.....	17
5.2. Mahmud Derviš u egzilu	48
5.3. Geografija prošlosti	55
5.4. Izrael u poeziji Mahmuda Derviša	58
Zaključak.....	67
Izvori	69
Literatura.....	70

Uvod

Poezija najvećeg palestinskog pjesnika, jednog od začetnike poezije otpora i autora Deklaracije o nezavisnosti države Palestine, Mahmuda Derviša je tema ovog završnog diplomskog rada. Kroz svoje stihove Derviš je rekonstruisao sliku svoje domovine ponovo ispisujući njena sela i gradove, uspomene na njene ljude u svojoj poeziji. Dakle, oslikao je kroz svoje riječi kontinuitet Palestine.

Osnivanjem države Izrael, Palestinci ne gube samo zemlju koju su nastanjivali, nego im se nastoji osporiti i izbrisati identitet. Stoga je Derviš uporno tokom života nastojao učiniti prisutnim ono što se tokom tragičnih dešavanja počelo doživljavati kao odsutno.

Rad ćemo započeti biografijom Mahmuda Derviša gdje ćemo uvidjeti na koji način je izraelska okupacija direktno utjecala na njega i njegovu porodicu. On je kao šestogodišnjak protjeran iz svog rodnog sela, Birve, i od tada je postao izgnanik. Čak i kada se vratio u Palestinu, on se osjećao prognanim, o čemu je i sam govorio u intervjuima.

U narednom poglavlju ćemo donijeti hronološki prikaz dešavanja od proglašenja države Izrael i Balfourove deklaracije do danas, a zatim ćemo govoriti o poetološkim karakteristikama poezije otpora u koju se svrstavaju stihovi Mahmuda Derviša.

Ova tri poglavlja su izrazito važna kako bismo razumjeli pisanje Mahmuda Derviša, njegov cilj i težnju čitavog života, a to je nada u povratak izgubljene/otete domovine. On kroz svoju poeziju utjelovljuje intenzivnu bol koja nastanjuje srca okupiranih Palestinaca.

Uvidjet ćemo da za Derviša domovina nije samo zastava i himna, nego da ju on pronalazi u svakom kamenu, maslinovom drvetu, vrapcu i da, koristeći različite metafore govori o dubokoj ukorijenjenosti palestinskog naroda na toj zemlji. Derviš pjeva i o teškim događajima, poput masakra u mjestu Kafr Qāsim, ali gotovo redovno te pjesme kako teku, izrastaju u revolt i obećanje da Palestinci neće posustati i odustati od svoje domovine, unatoč velikoj nepravdi, gubicima, mučenjima i teroru koji svakodnevno preživljavaju.

1. Biografija Mahmuda Derviša

Mahmud Derviš je rođen u Palestini, na prostoru Galileje, u malom selu Birva 13. marta 1941. godine. Kada je imao šest godina, njegova porodica je protjerana iz sela, te postaju izgnanici u Libanu. Nakon nekoliko selidbi unutar Libana, oni se vraćaju u Haifu – ilegalno, te stoga njihov status postaje *prisutni koji ne postoje*. Tu je završio srednjoškolsko obrazovanje, a nakon toga je radio kao urednik za novine *Al-Ittihad*. U tom periodu, bilo mu je zabranjeno da napušta Haifu, a od 1967. do 1970. godine mu je bilo zabranjeno da napušta kuću. Hapšen je i puštan bez ikakvog suđenja gotovo svake godine, stoga je morao napustiti Haifu. Od 1961. godine je bio uključen u Komunističku partiju Izraela – *Rakkah*, radio je za njihov odjel medija – uključujući novine koje je partija izdavala: *Al-Ittihad* i *Al-Jadeed*, čiji je urednik uskoro i postao. U tom periodu je optuživan za neprijateljske aktivnosti prema državi Izrael, stoga je nekoliko puta i zatvaran od strane izraelskih snaga. Godine 1970., on odlazi u Sovjetski Savez na studije. Moskva je bila prvi urbani evropski grad u kojem je živio. Tu je, kako kaže, izgubio ideale komunizma, što je učinilo da izgubi povjerenje u marksizam. U to vrijeme vrijedno radi kao novinar, te počinje objavljivati svoju poeziju. Nakon Moskve, seli u Kairo, gdje je upoznao velikane poput: Nedžiba Mahfuzi, Yusufa Idrisi, sa kojima je čak i dijelio kancelariju, i Tawfiqa al-Hakima. U Kairu je njegovo poetsko iskustvo doživjelo transformaciju. Nakon poraza 1967. godine, arapska populacija bi aplaudirala svakom obliku književnosti koja je nastajala u Palestini, bilo da je dobra ili loša, stoga joj nije data nikakava objektivna kritika. Tu kritiku je mogao dobiti tokom svog boravka u Kairu. Nakon Kaira, seli u Bejrut gdje radi u Centru za palestinske studije, te postaje urednikom časopisa *al-Šu'ūn al-filistīniyya*. Nakon masakra u kampovima Sabra i Šatila, Derviš napušta Bejrut i odlazi u Damask, gdje se zadržava jako kratko. Nakon svog susreta sa Arafatom u Tunisu, Derviš osniva časopis za književnost *al-Karmal* koji se počeo izdavati na Kipru ali ga je on uređivao iz Pariza. U Parizu, kako on kaže, je napisao svoju najbolju poeziju, budući da je imao priliku sagledati domovinu i svijet iz daljine, a što je bila prilika da je sagleda bolje. Tu je napisao i Deklaraciju o nezavisnosti države Palestine. Jedno vrijeme bio je predsjednik Društva pisaca Palestine i član upravnog odbora Udruženja izdavača Palestine. Od 1996. godine živi između Pariza i Ammana - gdje je pronašao svoj mir i

gdje je vrijedno radio - i Ramallaha. Umro je 9. augusta 2008. godine u Houstonu, Sjedinjene Američke Države, a ukopan je 13. augusta u Ramallahu.¹

Dobitnik je brojnih nagrada za svoj poetski opus od kojih izdvajamo: „Lotos“, 1969; „Ibn Sina“, 1982; „Lenjinova nagrada za mir“, 1983; „Veliki francuski orden Vitez umjetnosti i nauka“, 1993; „Lannanova nagrada“ 2001; „Zlatni vijenac Struških večeri poezije“ 2007; „Bosanski stećak“, 2008. Poezija Mahmuda Derviša prevedena je na preko trideset jezika.²

Njegov rad, posebno na početku karijere govori o palestinskom iskustvu od 1948. godine pa nadalje, ne samo o brisanju Palestine, već i o specifičnim događajima poput izraelske invazije Libana 1982. godine, masakru Tal Za'tar, Sabra i Šatila, prvoj intifadi itd. Pod izraelskom opsadom i bombardovanjem 1982. godine, napisao je autobiografske memoare njegovog 10-godišnjeg egzila u Bejrutu, pod naslovom *Pamćenje za zaborav*. Godine 1974. je napisao govor koji je Yasser Arafat održao u Ujedinjenim Nacijama: „(...) Danas sam došao noseći maslinovu grančicu i pištolj borca za slobodu. Ne dopustite da maslinova grančica ispadne iz moje ruke.“³

„Stotine izraelskih Jevreja i Palestinaca 3. marta 2016. godine skupili su se u centru Suzanne Dallad u kvartu Neve Tzedek u Tel Avivu-Yoffo kako bi proslavili 75. godina od rođenja Mahmuda Derviša (1941-2008.). Među učesnicima, bili su glumci Yusuf Abu-Warda, Muhammad Bakru, Itzik Weingarten i Maor Zaguri, pjesnici Chaim Guri, Ronny Someck i Meir Weiseltier, akademici prof. Rafi Weichert (izdavač „50 godina poezije“ od Derviša na hebrejskom) i prof. Reuven Snir (prevodilac pjesama na hebrejski), koreograf Ohad Naharin, muzičari Yair Dalal, Imad Dalal i Amir Lev, Tamar Ben-Ami („Rita“ u Dervišovim pjesmama), Dorit Sarid (udovica bivšeg ministra obrazovanja Yossi Sarid koji je uključio Dervišovu poeziju u izraelski kurikulum) i mnogi drugi. Pjesma *Pismo Mahmudu Dervišu* je napisana na hebrejskom specijalno za ovu priliku i pročitao ju je autor:

Khaya Mahmoud, Mahmude, moj brate. Ne znam da li si ukorijenjen u zemlju ove naše države, kružiš li po nebu iznad ili si negdje drugo, ali se nadam da me čuješ i stoga se usuđujem reći ti

¹ Vidi više: *Mahmoud Darwish's Biography*, Mahmoud Darwish Foundation and Museum, <http://mahmouddarwish.ps/en/article/80000160/Mahmoud-Darwish---Biography> Posljednji put pristupljeno: 22.7.2020. godine

² Vidi više: Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 7-8.

³ Helit Yeshurun, „Exile is so Strong Within Me, I May Bring It to the Land, A Landmark 1996 Interview With Mahmoud Darwish“, *Journal of Palestine Studies*, br. 42., Institute for Palestine Studies-University of California Press, Berkeley, 2012., str. 46.

šta se novo desilo od tvog zadnjeg putovanja.

Vjerski ekstremizam se uspinje unutar oba naroda.

Daesh je osvojio gradove i centre kulture

iz kojih smo bili hranjeni

pisanjem al-Mutannabija, al-Ma'arija, Ibn Sina-e i ibn Rushd-a.

Gaza je još uvijek taoc u rukama mrzitelja poezije.

Konkretno, tvoje poezije.

Vlada Izraela je talac u rukama naseljenika

i neprijatelja mira.

U hebrejski jezik na kojem čitamo poeziju

Alexandra Penna, Yehude Amichai i Dalila Ravikovich

i drugih dobrih pjesnika su prodrle riječi koje ne bi prepoznao:

Naše trupe su neutralizirale 12-godišnju teroristkinju sa makazama u rukama.

Ali, Mahmude, moj brate

Hamas i Price Tag

okrutna okupacija, naselja i Daesh

novi meci policije i noževi

nisu neutralizirali našu nadu za mir i neće to učiniti

sve dok ima predivnog, prijatnog sunca u ovoj zemlji

sve dok je krasnih plaža u Akki, Haifi i Tanturi

sve dok ljiljani cvjetaju na Carmeli, u Galilei i Jordanskoj visoravni.

sve dok ptice pjevaju u dvorištu kuće u jutro.

sve dok je lijepih žena u Haifi koje si volio

i u Ramali i Nazaretu

sve dok je asli kafe i vina.

sve dok je čistog maslinovog ulja, baladi timijana i pšeničnog hljeba,

koji je poput hljeba kojeg su tvoja majka Hurriyah i moja majka Aziza pekle.

I još jedna stvar je tu, slatka poput meda sa brda,

ovdje u Suzanne Dellal dvorani,

da li si ikada sanjao o večeri poput ove, Mahmude moj brate

stotine Jevreja i Arapa dolaze u dvoranu u Jaffi, u Tel-Aviv-Yaffo

da proslave rođendan Mahmuda Derviša?
Tvoja lijepa poezija nas ujedinjuje.
Tvoja ljubav prema miru nam daje nadu.
Golubica mira koju si ti poslao da leti u svojoj poeziji leti po dvorani
držeći
maslinovu grančicu i jednu od tvojih predivnih pjesama ljubavi,
koja će prevladati mržnju i nasilje.”⁴

1.1. Bibliografija

Ovo je hronološki spisak Dervišovih pjesničkih zbirki:

Ptice bez krila, 1960.
Listovi masline, 1964.
Zaljubljenik u Palestinu, 1966.
Kraj noći, 1967.
Dnevnik palestinske rane, 1969.
Moja voljena iz sna se budi, 1970.
Pismo iz izgnanstva, 1970.
Pisanje pod odsjevom puške, s.a.
Ptice umiru u Galileji, 1970.
Volim te ili ne, 1972.
Pokušaj broj 7, 1973.
Vojnik sanja bijele ljiljane, s.a.
To je njena slika, a ovo je smrt zaljubljenika, 1975.
Svetkovine, 1977.
Muzika ljudskog tijela, 1980.
Bejrutska kasida, 1982.
Pohvalnica uzvišenoj sjeni, 1983.
Žrtve mape, 1984.
Ona je pjesma, 1986.

⁴ Muhammed Ali Taha, „A Letter to Mahmoud Darwish“, preveo: Galit Hasan-Rokem, *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics & Culture*, br. 21., Ziad AbuZayyad & Victor Cygielman, Istočni Jeruzalem, 2016., str. 139-140.

Cvijet manje, 1986.
Tragedija narcisa, 1988.
Vidim što hoću, 1990.
Prolaznici čije su riječi prolazne, 1991.
Jedanaest zvijezda, 1992.
Psalmi, 1995.
Zašto si ostavio ata samoga, 1995.
Dnevnik obične tuge, 1998.
Mural, 1999.
Krevet tuđinke, 1999.
Adem iz dva Edena, 2001.
Stanje opsade, 2002.
Nažalost, bio je to raj, 2003.
Ne izvinjavaj se za učinjeno, 2004.
Poput bademova cvijeta i još dalje, 2005.
Trag leptira, 2008.⁵

Objavio je i nekoliko proznih djela: *Nešto o domovini*, 1971., *Zbogom miru, zbogom ratu*, 1974., *Dnevnik obične tuge*, 1973., *Sjećanje zaborava*, 1987., *O našem stanju*, 1987., *Pisma*, 1990., *U prisustvu odsutnosti*, 2006.⁶

2. Izraelsko-palestinsko pitanje

⁵ Mahmud Derviš, *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Publishing House, Sarajevo, 2008., str. 18-19.

⁶ Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 7.

Palestinska država u današnjim granicama zauzima područje između Jordana i Sredozemnog mora, i svojom teritorijom smatra Zapadnu Obalu i Pojas Gaze. Izrael, jedina jevrejska država na svijetu, zauzima teritoriju na jugoistočnoj obali Sredozemnog mora i sjevernoj obali Crvenog mora. Graniči s Libanom na sjeveru, Sirijom na sjeveroistoku, Jordanom na istoku, Palestinskim područjima, Zapadnom Obalom i Pojasom Gaze na istoku i zapadu, te s Egiptom na jugozapadu.

U nastavku ćemo donijeti hronološki prikaz⁷ najvažnijih datuma koji su obilježili izraelsku okupaciju palestinske teritorije.

Još davne 1878. godine prva cionistička agrikulturalna kolonija se pojavila u Palestini, nakon čega se 25.000 Jevreja nastanjuje na toj teritoriji. Godine 1897. je objavljen pamflet od strane osnivača socijalističkog cionizma, Nahman Syrkin, u kojem se kaže da se Palestinci moraju evakuisati kako bi se osigurao prostor za Jevreje. Te godine se održao i Prvi svjetski cionistički kongres koji je utemeljio Svjetsku cionističku organizaciju i pokrenuo peticiju za dom Jevrejima u Palestini.

Godine 1917. je objavljena Balfourova deklaracija kojom je Velika Britanija podržala jevrejski nacionalni dom u Palestini. Nakon Prvog svjetskog rata, Velika Britanija je dobila protektorat nad teritorijom Palestine, ali se povlači 1947. godine, nakon čega Ujedinjene Nacije osnivaju komitet UNSCOP koji 29. novembra usvaja Rezoluciju 181 o podjeli Palestine i počinje masovno protjerivanje autohtonih Palestinaca od strane Jevreja.

Dana 6. marta 1948. godine Hagana poziva na mobilizaciju mladih muškaraca i žena, nakon čega počinje operacija čišćenja obalnih područja između Haife i Jafe od Palestinaca. Već 3. maja izvještaji pokazuju da je između 175.000 i 250.000 Palestinaca protjerano iz svojih domova, a 14. maja američki predsjednik priznaje državu Izrael. 4. novembra iste godine Vijeće sigurnosti Ujedinjenih nacija usvaja Rezoluciju 194 o palestinskom pravu na povratak koje Izrael blokira. Tokom 1949. godine Izrael je vodio niz ratova sa Egiptom, Lebanonom, Jordanom i Sirijom.

Godine 1967. Izrael je okupirao Pojas Gaze, Zapadnu Obalu, sirijske Golanske visoravni i egipatski Sinaj, nakon čega su Ujedinjene nacije usvojile Rezoluciju 242 kojom pozivaju na povlačenje Izraela sa teritorija koje je okupirao iste godine. Godine 1987. se desila prva

⁷ Hronološki prikaz do 1949. godine je preuzet iz knjige Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, Oneworld Publications Limited, Oxford, 2006., str. 282-287.

*intifada*⁸, a 1995. godine Palestinska oslobodilačka organizacija i Izrael su potpisali ugovor koji garantuje Palestincima neku autonomiju na dijelovima Zapadne Obale i Pojasa Gaze. Kasnije, od 2005. do 2015. godine Izrael je izvodio sve snažnije napade na Pojas Gaze.⁹

Druga *intifada* je započela 2000. godine i traje i danas. Svijet gleda kako najjača vojna sila u tom regionu, sa svojim helikopterima, tenkovima i buldožerima napada nenaoružane i bespomoćne civile i osiromašene izbjeglice, među kojima male skupine slabo opremljenih vojnika pokušavaju zauzeti hrabro, ali neučinkovito stajalište.¹⁰

„Veliki masakri su se dogodili tokom izraelske okupacije, od Kafr Qāsim-a 29. oktobra 1956. godine, zatim Qibya 1950-ih, Samoa 1960-ih, sela Galileje 1976. godine, Sabra i Šatila 1982., Kfar Qana 1999, Wadi Ara 2000. godine i izbjeglički kamp Jenin 2002. godine.“¹¹

3. Stil pisanja Mahmuda Derviša

⁸ Intifada (arap. *intifā'ida*: otresanje, zbacivanje, ustanak, pobuna), palestinska pobuna koja je u prosincu 1987. počela u Gazi, a potom i na Zapadnoj obali. Trajala je približno do rujna 1993., tj. do sporazuma Izraela i PLO-a o ograničenoj palestinskoj autonomiji. Glavni organizatori pobune bili su PLO i Hamas (uz sudjelovanje drugih palestinskih vojno-političkih skupina). Intifadu su obilježavale masovne demonstracije, štrajkovi, nemiri i nasilne akcije protiv izraelske vlasti. Najviše žrtava bilo je do kraja 1991 (oko 1400 poginulih, pretežno Palestinaca). Drugom intifadom naziva se palestinska pobuna, započeta potkraj rujna 2000. Citirano prema: *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27681> Posljednji put pristupljeno: 20.7.2020. godine

⁹ Vidi više: *Arab-Israeli wars*, Encyclopedia Britannica, Encyclopædia Britannica, inc., 2019., <https://www.britannica.com/event/Arab-Israeli-wars> Posljednji put pristupljeno: 23.7.2020. godine

¹⁰ Ilan Pappé, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, Oneworld Publications Limited, Oxford, 2006., str. 243.

¹¹ Ibid. str. 258.

„Mahmud Derviš piše slobodnim stihom, upotrebljava raznolike metre, insistira na ritmu, te ne priznaje 'obaveznost' rime. Osnovne stilsko-poetičke osobenosti *poezije otpora* i njihov značaj u arapskoj poetskoj tradiciji Duraković predstavlja na jezgrovit način riječima: 'Činjenica da Mahmud Derviš piše slobodnim stihom nama ne mora izgledati naročito značajnom. Međutim, njen stvarni značaj ispoljava se u kontekstu arapske književne tradicije. Naime, korisno je znati da je u arapskoj poetskoj tradiciji do njegovog doba predominantna poezija koju čine pjesme isključivo monorimne i tematski nejedinstvene. Osnovno poetičko pravilo je da pjesma bude napisana jednim metrom, u homofonoj rimi, i da u pogledu tematskog izbora bude potpuno slobodna, tako da je pojedinačna pjesma obuhvatala mnoštvo međusobno nepovezanih tema. Nasuprot takvoj poeziji, Mahmud Derviš piše tematski jedinstvene pjesme metrički raznorodne i nerimovane. Prema tome, njegov zahtjev za 'slobodom u pogledu forme' i 'obavezom u odnosu' treba posmatrati kao pobunu protiv zatečene filo-tehničke pjesničke produkcije i induktivne normativne poetike koja je upućivala na visoko vrednovanje takve produkcije.“¹²

Derviš u svom pisanju koristi jednostavna poređenja i metafore, gotovo uvijek pjeva u prvom licu kako bi se što više približio čitaocima i prikazao kako sam duboko osjeća njihovo stradanje. Kako primjećuje Hanan Ashrawi: „Stapanje herojskog i ličnog tona predstavlja osnovnu karakteristiku palestinske *poezije otpora*. Pjesnik se predstavlja kao pobunjenik, nacionalni junak i mučenik koji svojom voljom nosi teret i stradanje svog naroda.“¹³

„S druge strane, princip angažiranosti je doveo do učestalosti figura ponavljanja u Dervišovoj poeziji. Leksička ponavljanja se po pravilu javljaju u svim Dervišovim zbirkama poezije, i to u formama epizeukse, antanaklase, paronomazije, paralelizama, anafore, epifore, simplehe i anadiploze. Najupadljivija i u pravilu naredovitija ponavljanja jesu ona kompenzacijska, jer se pjesnik često vraća istim poetskim slikama, simbolima, motivima i riječima/stihovima.“¹⁴

4. Poezija otpora

¹² Esad Duraković, „*Palestinska poezija otpora*“..., str. 388-389., citirano prema: Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 81-82.

¹³ Hanan Mikhail Ashrawi, „The Contemporary Palestinian Poetry of Occupation“, *Journal of Palestine Studies*, vol. 7, br. 3., proljeće, 1978., str. 84., citirano prema: Ibid. str. 85.

¹⁴ Ibid. str. 87.

Poezija otpora (*šī'r al-muqāwama*) javlja se u Palestini tokom 20. stoljeća, kao posljedica nesagledive tragedije, terora i humanitarne katastrofe koju nad Palestinom i njenim narodom čini izraelska država. Otpor toliko dominira životom i književnosti Palestine da je poezija otpora postala sinonim za palestinsko pjesništvo.

Ona jeste jedinstvena pojava, zbog njenog konteksta, ali, kako ćemo i vidjeti kroz poeziju Mahmuda Derviša kao jednog od njenih začetnika, ona teži i uspijeva biti dio arapske tradicije, pa čak i jedan od njenih glavnih tokova u modernom vremenu. Ovo nastojanje je direktno vezano za želju samog naroda da budu prepoznati kao dio arapskog svijeta, stoga je i Esad Duraković u svom djelu „Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskog kruga“ simbolično naziva „arapskom književnosti Palestine“ kada govori o snažno izraženom panarabizmu u poeziji otpora.¹⁵

Historičari arapske književnosti navode pet razdoblja moderne palestinske poezije:

1. Od polovine 19. stoljeća do 1908. godine, i ona je markirana poetikom neoklasicizma.
2. Od 1908. do 1920. godine, palestinski pjesnici se sve više okreću rodoljubnim temama i ova poezija se smatra vidom umjetničke pobune protiv otomanskih i britanskih osvajača.
3. Period romantizma gdje autori ne preuzimaju u potpunosti romantičarski poetički dictum, nego se fokusiraju na romantičarske ideale slobode i pobune protiv autoriteta.
4. Od 1914. do 1960. godine i ovo razdoblje karakterišu romantičarska osjećanja otuđenosti, odbačenosti i razočarenja.
5. Od šezdesetih godina 20. stoljaća kada se javlja *poezija otpora*. Sam naziv inaugurirao je palestinski književnik i kritičar Gassan Kanafani (Ġassān Kanafānī).¹⁶

Poezija otpora je nastajala u dva toka, ali oba pisana u prognanstvu, i unutar i van Palestine, kako smo vidjeli i u biografiji Mahmuda Derviša.

Centralne teme, prirodno, poezije otpora jesu pitanje opstojnosti Palestine, borba protiv pokušaja iskrivljenja historije od strane Izraela, kolektivno palestinsko pamćenje i nada u oslobođenje od okupatora. Važnost književnosti, a naročito poezije, u kontekstu Palestine se ogleda u tome što je

¹⁵ Vidi više: Esad Duraković, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskog kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005., str. 375.

¹⁶ Vidi više: Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 20-21.

ona bila jedini način da Palestinci, odsječeni od ostatka svijeta i cenzurisani na svakom koraku, kažu svijetu o nepravdi koja im se dešava. To je bio jedini način komuniciranja sa vanjskim svijetom, što je i bitna osobina svakog književno-umjetničkog djela, uspostavljanje odnosa s drugima, čitaocima.

O tome pjeva i Mahmud Derviš u pjesmi „Ne onako kako strani turisti rade“:

*...Nisam bio realan. I ne vjerujem
u Ilijadinu vojnu historiju,
to je pjesma, mit koji stvara stvarnost...
I pitam se: da je medijska kamera
bila svjedok ispred zidina azijske Troje,
da li bi Homer napisao nešto drugo osim Odiseje?*¹⁷

„Qahwāgī primjećuje kako je upravo 'poezija vraćala u život mlade Palestine, kao i one koji su izgubili nadu u povratak. Ona je bila ključni oslonac pred naletima izraleske hegemonije, kao motivni i politički diskurs koji ih je uzdizao. Upravo u ovom se ogleda uloga poezije. Palestinska poezija je predstavljala čin otpora nastojanjima izraleskih vlasti da se u potpunosti izbriše arapsko naslijeđe na području Palestine.“¹⁸

Iz svega ovoga zaključujemo da je osnovni poetički princip poezije otpora angažiranost. Sarajkić u svom djelu „Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša“ govori o „poeziji svjedočenja“, gdje kaže: „Poezija otpora zbog svega što predstavlja se nameće kao poetsko svjedočenje. Termin 'poezija svjedočenja' ili 'poezija kao svjedočanstvo' odnosi se na poetske tekstove ili pjesnički diskurs uopće koji nastaje iz najekstremnijih situacija ljudske egzistencije. Poeziju svjedočenja ispisuju (isključivo) pjesnici koji su preživjeli ekstremne historijske i društvene situacije kroz različite oblike represije poput progona, tortura, pritvaranja, cenzura, okupacije, rata i tome slično, a Palestina je postala paradigma kolektivnog stradanja u savremenom svijetu.“¹⁹

Pogrešno bi bilo shvatiti poeziju otpora kao jadikovanje i očaj, kako objašnjava Duraković: „*Poezija otpora* nipošto nije poezija očaja: sjećanja na progone, opisane kroz lične drame,

¹⁷ Mahmoud Darwish, „Not as a Foreign Tourist Does“, preveo: Fady Joudah, *Michigan Quarterly Review*, br. 44, University of Michigan, 2005., str. 440-442.

¹⁸ Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 22.

¹⁹ Vidi više: Ibid. str. 50.

pjesničko pripovjedanje o zatiranju traga cijelim porodicama, naseljima itd. kod čitalaca su upravo onaj faktor prepoznavanja zajedničkog iskustva. Patnja je, naprimjer, u palestinskoj poeziji zajednička emocija koja u komunikaciji s čitaocima izrasta u revolt. Ili, pjesničko kazivanje o pogromima otima te pogrome zaboravu, odnosno, postavlja ih kao motiv otpora. Tačnije rečeno, stradalaštvo izraženo u *poeziji otpora* uvijek je podstrek na svekoliku borbu za bolju budućnost.²⁰

Bitno je naglasiti da poeziju otpora nikako ne treba ograničiti na Palestinu niti Palestince. Njeni pjesnici, uključujući i Derviša, pišu o slobodi svakog čovjeka, univerzalnom pravu na život, bilo da je riječ o Palestincu, izraelskom vojniku ili njegovoj ljubavi, Riti.²¹

„Njena angažiranost obuhvatana je do te mjere da se ova poezija u krajnjem situira u kosmosu vrijednosti gdje se izjednačuju ljepota, iskrenost, ljubav itd. kao vrhunski principi ljudske aktivnosti. Zato, iako je neizdvojiva sasvim iz društveno-historijskog konteksta svog nastanka, poezija otpora nadrađa vlastito vrijeme, upravo onako kako autentična umjetnost odbija da se bez ostatka svede u granice određenog vremena i prostora.“²²

Značaj književnosti za Palestince, nakon svega iznesenog, Sarajkić definira u jednoj rečenici: „Palestinska književnost u cjelini, a *poezija otpora* posebno, predstavlja suštinsko obilježje palestinskog identiteta u toj mjeri da se pojmovi književnosti i identiteta dovode do granice izjednačavanja.“²³ O tome i Mourid Barghouti (2003-141) govori: „Kada Palestina nestane u riječi, nestaje kao država, zemlja i domovina.“²⁴

I Mahmud Derviš donosi istu ideju, u svojoj pjesmi „Putujemo kao drugi ljudi“:

Putujemo kao drugi ljudi, ali se vraćamo nigdje. Kao da je putovanje put oblaka. Sahranili smo naše voljene u sjeni oblaka, među korijenje drveća.

I rekosmo našim ženama: rađajte ljude poput nas još stotinama godina kako bimo mogli završiti

²⁰ Esad Duraković, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskog kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005., str. 385.

²¹ Vidi više: Mahmud Derviš, *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 12.

²² Esad Duraković, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskog kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005., str. 386.

²³ Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 102.

²⁴ Charloota Salmi, „A Necessary Forgetfulness of the Memory of Place“, *International Journal of Postcolonial Studies*, br. 14., Taylor & Francis, Abingdon, 2012., str. 57.

ovo putovanje,

do sata zemlje i metra nemogućeg.

Putujemo u kočijama psalmi, spavamo u šatoru poslanika i izlazimo iz govora Cigana.

....

Mi imamo državu riječi. Govori, govori, kako bismo mogli okončati ovo putovanje.²⁵

5. Topos zavičaja i domovine kroz stihove

²⁵ Mahmoud Darwish, *Nusāfiru ka al-nās*, Al-Dīwān, <https://www.aldiwan.net/poem9089.html>, Posljednji put pristupljeno: 22.7.2020. godine

Mahmud Derviš kaže kako nema značajne razlike između njegove priče o djetinjstvu i priče o domovini, govoreći kako je 1948. godine, kada se veliki raskid desio, skočio iz kreveta djetinjstva na put egzila. Imao je samo šest godina. Pitanje je da li je moguće obnoviti oduzeto djetinjstvo obnavljanjem zemlje koja je oduzeta, a to je pjesnička potraga koja daje ritam samim poemama. Pronalaženje djeteta kakav je Mahmud Derviš bio moguće je samo u poeziji. Ne u životu.²⁶

Derviš se od tog, prvog progona uvijek nalazio u egzilu, unutar ili van Palestine, što je za njega predstavljalo šok. O tome govori u jednom od svojih intervjua, navodeći da su ga dječaci i u Libanu i u Galileji, nakon povratka, nazivali izbjeglicom. Nakon povratka, osjećao je kao da žive u zatvoru, kako sam kaže, povratnici su se suočili sa stavom da više nisu građani svoje zemlje, već njeni naseljenici.²⁷ Međutim, vidjet ćemo i da, gdje god bio, Derviš dom pronalazi u poeziji. Pa tako Hala Khamis Nassar primjećuje da: „Dok je Derviš bio preokupiran tražeći privremenu zamjenu za 'dom' (...) on je uspio izgraditi jednu vrstu 'doma' ili *bayta* u svom poetskom jeziku. Korisna je slučajnost u Derviševom slučaju to što *bayt* na arapskom znači dom i stih.“²⁸

„Dom nerijetko biva metafora za tijelo, a tijelo postaje dijelom živopisnog palestinskog krajolika. Stoga ne treba čuditi kako je Derviš neraskidivo, gotovo sinonimno, vezan za svoju domovinu, koja i jeste stvarni pretekst njegovog cjelokupnog pjesništva, odnosno stalni (realni) referent njegove poezije. Njegova poezija sudbonosno je određena toposom do te mjere da je poznat kao 'pjesnik domovine' (*šā'ir al-waṭan*), ali i kao 'pjesnik Palestine', 'pjesnik okupirane zemlje' i tome slično. Spacij se, dakle, nameće kao ključna poetska denominacija Mahmuda Derviša. Njegovo poetsko ime nije određeno etikom, estetikom ili „stilskom formacijom“ već prostorom iz kojeg je potekao i kojeg je mnogostruko utkao u svoje pjesništvo.“²⁹ Tako i Mahmud Derviš u pjesmi „Prolaznik“ pjeva:

²⁶ Vidi više: Helit Yeshurun, „Exile is so Strong Within Me, I May Bring It to the Land, A Landmark 1996 Interview With Mahmoud Darwish“, *Journal of Palestine Studies*, br. 42., Institute for Palestine Studies-University of California Press, Berkeley, 2012., str. 47.

²⁷ Vidi više: Adam Shatz, „A love story between an Arab poet and his land, an interview with Mahmoud Darwish“, *Journal of Palestine Studies*, br. 31, Institute for Palestine Studies-University of California Press, Berkeley, 2002., str. 72.

²⁸ Mahmoud Darwish, *Boundary 2*, 26:1, 99 *Poets – An International Poetics Symposium* (Spring 1999): 81-83.; citirano prema: Fadia Suyoufie, „Maḥmūd Darwīsh's Athar al-farāshah: The Poetics of Proximity“, *Journal of Arabic Literature*, Brill Academic Publishers, Leiden, 2015., str. 116.

²⁹ Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 199.

Moja zemlja je daleka

Cijela se pretače

Duboko u mene

*Iako ne vidim je.*³⁰

Inzistiranje na pamćenju i čuvanju uspomena je jedno od rijetkih oružja koji Palestinci imaju protiv prigušivanja „grmljavinske priče cionizma“.³¹

5.1. Palestina – domovina Mahmuda Derviša

Poezija otpora obiluje palestinskim toponima iz prostog razloga očuvanja sjećanja. Kada pogledamo šta se desilo sa Birvom, rodnom selom Mahmuda Derviša, postat će nam jasno zbog čega su toponimi mjesta, pjesnikove uspomene iz djetinjstva i opisi geografskih predjela esencijalno važni Palestincima.

Tokom rata iz 1948. godine, Derviš i njegova porodica su protjerani iz njegovog rodnog mjesta. Birva je samo jedno u nizu od 4000 mjesta koje su uništene od strane izraelske vojske, a zamijenile su je dvije jevrejske poljoprivredne zajednice, Yasur i Achihud. Birva je zapalila Mahmudovu imaginaciju i njen gubitak je inspirisao većinu njegove poezije.³²

Derviš se prisjeća razgovora sa Izraelcem koji se hvalio uništenjem Birve: „Nećeš je pronaći na licu zemlje“, on je rekao. „Raznijeli smo je, prevrnuli kamenje, zatim je uzorali dok nije nestala pod drvećem“. Brisanje mjesta, koje negira postojanje, čini potrebu za očuvanjem domovine kroz pamćenje i pisanje još hitnijim.³³

Derviš u *Dnevniku obične tuge* opisuje iznenađenje izraelskog vojnika uspomenom palestinskog djeteta: „Iz pogleda, nije mogao objasniti kako, ali u očima djeteta, shvatio je da je on okupator. Nije krio iznenađenje otporom kojeg je vidio u očima tog djeteta. Odakle joj uspomena? I ko ju

³⁰ Mahmud Derviš, „Prolaznik“, u: *Otpori, izbor iz poezije*, preveo: Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1984., str. 52.

³¹ Abu-Lughod i Sa'di, 2007:6, citirano prema: Hania A.M.Nashef, „Challenging the myth of 'a land without a people: Mahmoud Darwish's Journal of an Ordinary Grief and In the Presence of Absence“, *The Journal of Commonwealth Literature*, br. 53(3), SAGE Publications, Thousand Oaks, 2018., str. 399.

³² Vidi više: Jonathan Cook, „Mahmoud Darwish-A poet for the people“, *New Statesman*, br. 137., London., 2008., str. 18.

³³ Hania A.M.Nashef, „Challenging the myth of 'a land without a people: Mahmoud Darwish's Journal of an Ordinary Grief and In the Presence of Absence“, *The Journal of Commonwealth Literature*, br. 53(3), SAGE Publications, Thousand Oaks, 2018., str. 400.

je naučio da ona ima domovinu?“ On dodaje da borba nije samo oko zemlje, nego postaje borba između dvije uspomene.³⁴

Derviš na jednom mjestu piše kako su se Palestinci jednog jutra probudili i otkrili da nemaju prošlosti. Shvatio je da je ključ svega vrijeme koje se moralo iskoristiti kako bi se sačuvala istina i kako bi se povratila mapa Palestine koju Izraelčani nastoje konfiskovati i izbrisati.³⁵

„U *poeziji otpora* prostor je doveden do krajnje gradacije. On je poistovjećen sa samim postojanjem, odnosno životom do te mjere da se zavičajni prostor imenuje 'produženjem duha pjesnikovog', kao u sljedećim stihovima:

Zemlju zovem produženjem svoga duha

Svoju ruku zovem površinom rana

Stijenje zovem krilima

Ptice zovem bademima i smokvama

Svoja rebra zovem stablima

Lomim granu sa smokve u grudima

Bacam je poput kamena

I uništavam tenk osvajača.

...

Daleka mi je moja zemlja kao moje srce

I bliža mi je moja zemlja kao moja tamnica

Zašto da pjevam o bilo kom mjestu

Kada je ono na mom licu

(...)“³⁶

Derviš pjeva o čistoj i pitomoj prirodi, kao i o kultiviranoj zemlji da pokaže palestinsku zemlju vezanu za palestinski identitet kao način otpora u svojim pjesmama. Duh otpora ujedinjuje čitavu Palestinu, ljudsko i neljudsko u cilju rješavanja ilegalnog okupatora zemlje.

³⁴ Ibid. str. 400.

³⁵ Vidi više: Mustapha Marrouchi, „Cry No More Fo Me, Palestine – Mahmmoud Darwish“, *College Literature*, br. 38., Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2011., str. 18.

³⁶ Mahmut Derviš, „Pjesma o zemlji“, u: *Otpori...*, str. 55., citirano prema: Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 195.

U svojoj poeziji on često spominje toponime, poput Birve, Jeruzalema, Akke, Galileje i Haife:

Planina Kermen je na svojem mjestu počasnome

(...)

More gleda sa visine. A ono svakim valom uzdiše,

Poput zaljubljene žene koja pere noge svome mužu gordome!

I kao da nisam daleko odmakao.

Kao da sam se vratio iz kratke posjete prijatelju

Da pronađem svoju dušu kako me čeka sjedi na kamenoj klupi

Ispod jabukova drveta.

Sve što je bilo progon mjesto mene ispričava se

Svemu što progon bilo nije!

(...)

Haifa! Stranci imaju pravo da te vole, i da se sa mnom bore

Za tebe, i da u tvojim ulicama zaborave svoje gradove,

Jer ti si golubica što gnijezdo gradi na licu gazele!

Ja sam ovdje. I sve mimo toga laž je i kleveta.

O vrijeme! Vidaru onih što osjećaju...

Kako pretvaraš ranu u ožiljak, a ožiljak u zrno sezama.

Pogledam unazad i vidim se kako trčim na kiši.

Baš ovdje, na sve strane. Bijah li to nesvjesan svoje sreće?

Daljina! To je vježba gledanja,

I glačanje željeza muzikom naja daleka.

Ljepota prirode stavra osobine,

Osim onima koji nisu roda njenoga.

Kermel je mir. Puška je nespokoj.

(...)

Ulagujem se svojim kritičarima i rane vidam onima

Što zavide mojoj ljubavi prema domovini.. sa lagahnim rimama

I složenim metaforama.

Ne vidjeh generala da ga upitam: Koje si me godine ubio?

Već vidjeh vojsku kaako na kaldrmama ispija vino.

*I oni čekaju kraj idućeg rata, da se vrate na univerzitet
Kako bi učili arapsku poeziju što pišu ih mrtvaci koji nisu umrli.
I ja sam jedan od njih!*

(...)

*Nema magle. Palme na Kermelu šapću kedrovima na gorju libanskome:
Dobra večer, drage sestrice!
U mojemu srcu postoje puste doline
One dobrodošlicu kazuju djeci koja tragaju za mrvom zemlje neokupirane
I na njoj žele ljetnikovce da sagrađe!
Preko goleme ulice prelazim do starog zatvora,
I kazujem: „Selam tebi, prvi učitelju slobode.
Bio si u pravu: Poezija nije nevina!“
Da li je iko od njih kazao: Gospodar riječi
Jeste gospodar prostora? Ovo nije laž nit' šala.
Ovo je način kako pjesnik brani vrijednost riječi,
I postojanost prostora u jeziku nemirnome!
Ljetnje drveće rasipa zamamne mirise.
Ovdje se stapam sa vlastima trave, lišćem
I beskrajem sjaja mjesečeva!
Haifa mi kazuje: Ti si odsad ti!³⁷*

„Treba spomenuti da Derviš ponekad izbjegava imenovati gradove u svojoj poeziji čija centralna tema jeste zavičajni prostor. On to čini namjerno jer želi poslati indirektnu poetsku poruku kako su mjesta bez svojih izvornih stanovnika ili starosjedilaca ustvari prazna i bezimena mjesta. Povratak stvarnoj geografiji može se desiti samo sa povratkom Palestinaca u svoja mjesta. Tako, Derviš u pjesmi „Poziv za sjećanje“ kaže:

*Nestani sa mojim uspomenama!
Jer gradski su bazari
Nestali!
Vrata su zimskog restorana*

³⁷ Mahmud Derviš, „Ti si odsad ti“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 117-118.

Nestala!
I vruća je kahva od jučer
Hladna postala!
I mahramica, i poljubac tvoj
Kojeg sam krio u svome naručju
Sve je nestalo!
Jedino moje sjećanje sve slike u dušu gravira.
Tužne ptice što su odselile
Sve zaboraviše osim lica tvoga.
*Pa, kako se sve izgubilo?*³⁸

Palestina se u Mahmudovoj poeziji javlja uvijek uz maslinjak, konja, voćnjak, brdo, sliku, miris nekog cvijeta, grmlja ili biljke. On se u pjesmi „Ljubavnik iz Palestine“ domovini direktno obraća sa *ti* kako bi naglasio povezanost prirode sa čovjekom u njegovom otporu. Uz to, on koristi i metaforu laste, koja napušta svoje mjesto na jedno vrijeme i vraća se nazad, što simbolizira u jednu ruku otpor prognanih ljudi koji su primorani napustiti svoje mjesto, ali će se vratiti, poput laste, svojoj domovini.

Derviš i u pjesmama „Da opišeš cvijet bademov“ i „Čekajući povratnike“ pokazuje da je domovina u malim stvarima, detaljima koji ga okružuju:

Kad bi pjesnik uspio napisati bar redak jedan
Da opiše cvijet bademov iščezla bi magla
Sa gorja obližnjega.
I sav bi narod kazao:
To je to.
*To riječi su himne domovine naše!*³⁹

(...)

O, stijeno na kojoj su klanjali moji roditelji,
Kako bi nemir odagnali.

³⁸ *Dīwān Maḥmūd Darwīš...*, str. 315-316., citirano prema: Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 197.

³⁹ Mahmud Derviš, „Da opišeš cvijet bademov“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 81.

Nizašto te neću prodati...

Ja neću otići...

Neću otići..

*Neću otići...*⁴⁰

I u pjesmi *Rođenje* autor povezuje čovjeka sa prirodom Palestine, posebno u posljednjoj strofi ove pjesme gdje je smokvino korijenje korišteno kao metafora kojom se potvrđuje stalno prisustvo Palestinaca na njihovoj zemlji:

Smokvina stabla

Tvoj otac

Blatna koliba

Oči seljaka

Plakahu u oktobru:

Rođen je dječak

Treći

A dojka je presahla

I vjetar vitla smokvino lišće

(...)

Ako oluja polomi

U oktobru

Svu trojicu

Smokvino korijenje

Čvrsto je u zemlji u stijenju

I drugo će ti granje darovati

*Granje.*⁴¹

Derviš je jedne prilike rekao da njegove pjesme ne donose samo puke slike i metafore Palestinaca, već pejzaže, sela, polja, pa čak i mjesto. On kaže: „Uhvatim se kako gledam u maslinovo drvo, i kako ga gledam ono se pred mojim očima preobrazi u simbol naše borbe i

⁴⁰ Mahmud Derviš, „Čekajući povratnike“, u: Ibid. str. 35

⁴¹ Mahmud Derviš, „Rođenje“, u: *Otpori, izbor iz poezije*, preveo Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1984., str. 23.

gubitka“.⁴²

Nezaobilazna pjesma, kada god se spomene Derviš, pjesma koja ga je proslavila i donijela mu titulu palestinskog nacionalnog pjesnika jeste „Lična karta“. U njoj Mahmud govori o svojim skromnim korijenima, ali ponosan što je vezan za svoju zemlju:

⁴² Vidi više: Hamoud Yahya Ahmed, Ruzy Suliya Hashim, Zalina Mohd. Lazim, Ravichandran Vengadasamy, „Identity and Land in Mahmoud Darwis's Selected Poems: An Ecopostcolonial Reading“, *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, br. 1., Australian International Academic Centre PTY. LTD., Melbourne, 2012., str. 8.

Zapiši!

Ja sam Arap

Broj moje karte je pedeset hiljada

imam osmero čeljadi

Devet će ih nakon ljeta biti!

Da li te to ljuti?

Zapiši!

Ja sam Arap

Sa prijateljima težacima u kamenolomu radim

Imam osmero čeljadi

Donosim im hljeb

I odjeću i sveske

Iz kamena.

I od tebe ne tražim milostinje

Ne ponižavam se

Na pragu kuće tvoje.

Pa, da li se ljutiš?

Zapiši!

Ja sam Arap

Ime sam, a prezimena nemam

Veoma sam strpljiv u domovini

Gdje svi u groznici bijesa žive

Moji korijeni

Ovdje su urezani prije vremena,

Prije nego što su stoljeća potekla

Prije masline i čempresa

Prije nego trava je izniknula

Otac je moj iz zemljoradničke porodice

A ne od bogatih plemića!

Djed mi je seljak

Bez roda i soja!

*Kuća je moja koliba trošna
Sazdana od trstike i pruća
Da li si zadovoljan sa domom mojim?
Ja sam ime, prezimena nemam!
Zapiši!
Ja sam Arap
Kosa mi je crna poput ugljena
Smeđe su oči moje
Moje osobine:
Na glavi mi je povez i kufija
Dlan mi je čvrst kao hridina
Koban za svakog ko ga dotakne
Moja hrana najdraža
Jesu timijan i maslina.
Moja adresa:
Ja sam iz zaboravljenog i bezopasnog sela
Ulice u njemu nemaju imena
A svi stanovnici su u kamenolomu i poljima.
Pa, da li te to ljuti?
Zapiši!
Ja sam Arap
Poharali ste zemlju mojih predaka
I zemlju na kojoj sam radio
Ja i sva čeljad moja
A meni i mojim potomcima
Ostavio si samo ovo kamenje.
Pa, hoće li nam i to uzeti
Vaša Vlada
Kao što se priča?!
Onda!
Zapiši u zaglavlju prve stranice:*

*Da ja ne mrzim ljude
I ne napadam nikoga
Ali, ako ogladnim
Hranit ću se mesom svoga dušmanina
Zato, čuvaj se! I dobro pazi moje gladi
I srdžbe moje!*⁴³

⁴³ Mahmud Derviš, „Lična karta“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 21-23.

Napisano je mnogo komentara na ovu pjesmu. Ona otvara nekoliko pitanja, o stanju Palestinaca u njihovoj domovini, o odnosu arapskog svijeta prema njima, otporu i velikom palestinskom ponosu koji će nadjačati okupaciju. Pjesma govori o teškom životu Palestinca, koji će uvijek odabrati težak posao, prije nego što će pognuti glavu pred okupatorom. Ponavljajući stih *Ime sam, prezimena nemam!*, Derviš opisuje položaj Palestinaca koji se vode kao *prisutni koji ne postoje*. Nadalje, on govori o dubokoj ukorijenjenosti njegovog naroda u toj zemlji, povezujući identitet sa zemljom. Pred kraj pjesme, on govori o stradanju naselja nakon okupacije od strane Izraela. U stihovima se ponavlja kamenolom, i kamenje, što odaje sliku pustog, mrtvog, razorenog mjesta, gdje nema vode, zelenila, ukratko, života. A u takvoj okolini žive Palestinci.

Interesantno je što Derviš ponavlja: *Zapiši! Ja sam Arap!* Zbog čega ne govori: *Zapiši! Ja sam Palestinac*. Čak i osobine kojima Derviš opisuje svoj izgled jesu karakteristike koje opisuju Arape od Zaljeva do Magriba. Da li Palestinci tako očajno žele pokazati da su dio arapskog svijeta, da bi ih oni priznali i prihvatili kao dio sebe, te im pomogli? Žele li naglasiti svu zajedničku historiju koju dijele sa ostatkom arapskog svijeta, kao poveznicu i argument za potporu u sadašnjosti? Pjesma kao da eskalira na kraju, gdje revolt u glasu pjesnika dovodi do prijetnje. Kolikogod neko bio tlačen i potlačen, u trenutku kada se uzdigne, strest će svakoga ko mu je na leđima stajao. Palestinci njeguju veliki inat i želju za slobodom kroz generacije, snažan osjećaj nacionalizma i inzistiranje na pravdi.

„Praveći vezu između identiteta i zemlje Derviš daje glas onima bez glasa, udiše život i daje nadu tamo gdje postoji očaj, a iznad svega budi snažan osjećaj otpora među njegovim narodom da napadnu i ne posustaju u svojoj borbi da oslobode okupiranu zemlju.“⁴⁴

Slično ovome, i stihovi pjesme „Pasoš“ kazuju da kolonizator možda može okupirati njegovu zemlju, ali da ne može izbrisati njegov identitet. On možda mora nositi pasoš unutar svoje domovine, ali ga drveće, kiša, sunce i mjesec prepoznaju. Pa kako će i biti nepoznat zemlji koju je obrađivao svojim rukama. Njegova veza sa domovinom je potaknula duh otpora u njemu do te mjere da on može služiti kao gorivo palestinskom otporu.⁴⁵

⁴⁴ Hamoud Yahya Ahmed, Ruzy Suliya Hashim, Zalina Mohd. Lazim, Ravichandran Vengadasamy, „Identity and Land in Mahmoud Darwis's Selected Poems: An Ecopostcolonial Reading“, *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, br. 1., Australian International Academic Centre PTY. LTD., Melbourne, 2012., str. 9.

⁴⁵ Vidi više: Ibid. str. 17-18.

Poezija Mahmuda Derviša, osim što pjeva o palestinskoj zemlji, flori, fauni i toponimima, predstavlja i pravi primjer poezije svjedočenja koju smo obrađivali u poglavlju o poeziji otpora. Dobar primjer za to je pjesma „Zemlja nas steže“:

*Zemlja nas steže i zbija u prolaz taj posljednji,
Pa bacamo tijela ne bi li se nekako provukli.
Stišće nas Zemlja...
Eh, da smo bogdo pšenica,
Da umremo, pa opet oživimo...
Da nam se, bogdo, smiluje mati rođena...
Da nam se, bogdo, na stijenama slike
Koje će snove ponijeti poput ogledala.
Vidjesmo lica onih što će biti ubijeni posljednji
A sve u završnoj borbi za dušu.
Plakamo na slavama njihove djece jer smo vidjeli lica onih
Što nam čeljad pobacaše kroz prozore ovog zadnjeg kosmosa.
Zvijezda naša objesit će ogledala.*

*I gdje ćemo onda otići, nakon granice posljednje
I gdje će onda ptice odletjeti, nakon neba zadnjega
I gdje će onda cvjetovi snatriti, nakon zadnjega daška zraka?*

*Crvenim dimom ispisat ćemo imena naša.
Odsjeći ćemo ruke pjesmi da je završi naše tijelo.
I tu ćemo skončati. Tu, u posljednjem prolazu.
Upravo tu naša će smrt zasaditi svoju maslinovu mladicu.⁴⁶*

U ovoj pjesmi Derviš prenosi očaj koji osjećaju Palestinci, skućeni i ograničenog kretanja i slobode, suzbijeni u svojoj domovini. Kada čitalac spozna njihovu situaciju, poema pita: šta da uradimo kada dodje kraj, kada budemo gurnuti do krajnje granice? Ali pitanje je bez odgovora,

⁴⁶ Mahmud Derviš, „Zemlja nas steže“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 38.

dok Palestinci, kidaju udove kako bi dovršili pjesme. Njihova krv će zasaditi maslinu, simbol mira i obećanje da će oni ponovo ustati iz te zemlje.

Niz pjesama pod nazivom „Cvijeće krvi“, koje govore o masakru u Kafr Qāsim - „Kafr Qāsim je selo koje se u vrijeme masakra, 29. oktobra 1956. godine nalazilo na liniji između Zapadne Obale i Izraela. Masakr su počinili pripadnici izraelske granične policije „Megev“ pri čemu je ubijeno 48 civila, uključujući šest žena (jedna od njih je bila trudna) i 23 djece - čuva od zaborava ovaj strašni zločin i svjedoči o krvoločnosti izraelskih vojnika i ubilačkom divljanju nad nevinim palestinskim građanima. Pjesma „Žrtva broj 18“ predstavlja preludij ovog stravičnog zločina“⁴⁷:

Maslinjak beše jednom zelen

Beše... i nebo

Plava šuma... beše prijatelju

Ko je noćas izmeni

*

Radnička kola zaustaviše na krivini puta

I behu mirni

Vratiše nas na istok i behu mirni

*

Moje srce beše jednom plava ptica, - o gnezdo

prijatelja,

i tvoje marame sve bele kod mene behu, prijatelju,

ko ih noćas izmaza

ne razume me ništa prijatelju

radnička kola zaustaviše na krivini puta

i behu mirni

*

Vratiše nas na istok... i behu mirni

*

Dajem ti sve

⁴⁷ Vidi više: Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 46.

*Dajem tamu dajem svjetlost
Prsten svadbeni i šta želiš
I baštu maslina i smokvi
Doći ću ti kao svake noći
U snu kroz prozor ću ući
Ne kori me ako malo zadocnim
Oni me zaustaviše
Maslinjak beše stalno zelen
Beše, prijatelju,
Pedeset žrtava
Prijatelju, ne kori me
Ubiše me... ubiše me...
Ubiše me...⁴⁸*

Pjesma „Oči mrtvih na vratima“ obećava da će, i nakon masakra koji je počinjen u ovom mjestu, Palestinci nastaviti pružati otpor:

*Zbog desetine zapaljenih sveća, Kefer Kasime
Još više je pevao o golubovima
I lobanjama
On neće.. ne ponavlja
Našu elegiju... ne okleva
Jer zavet krvi zove da jurišamo
Noći su kucali na svaka vrata
Na svaka vrata... na svaka vrata
Molili su da svetu krv zemljom ne zasipamo
I oči im ugasle u nama u prekor planuše:
Ne pokopajte nas s pesmom – naša besmrtnost je u čvrstini
Trulimo noću za pupoljke nove svetlosti,
Kefer Kasime,
Iz kovčega žrtava razviće se*

⁴⁸ Mahmud Derviš, „Žrtva broj 18“, u: *Savremena poezija Palestine*, priredili i stihove preveli Rade Božović i Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1979., str. 15.

Zastava što zove: ustajte, ustajte
Zovite da ustanu
Ne, ne padajte nisko
Snagu bura ti si ukrotio
i reke tame
Kefer Kasime, usnuti nećemo, - u tebi je grobnica i noć
I zavet krvi ne okleva
Zavet krvi zove da juriš učinimo
*Da juriš učinimo.*⁴⁹

Život pod okupacijom Palestincima oduzima sitne radosti u životu, kako ćemo vidjeti u pjesmi „Izvinjenje“, u kojoj Derviš na ironičan način traži izvinjenje za svakodnevne stvari koje za njega simboliziraju domovinu. Ona se ne pronalazi samo na karti, pod zastavom i himnom, nego je to ono što oči vide, uši čuju, nos osjeti i ruke dotaknu:

Sanjah svadbu mladalačku
Sanjah dva oka velika
Sanjah duge pletenice
Sanjah maslinu što se ne prodaje
Za nekoliko bijednih novčića
Sanjam omeđenu tvoju istoriju nemoguću
Sanjah miris badema
Što se tužno širi u dugim noćima
Sanjah svoju porodicu
Ruku sestrinu
Kako mi postavlja lentu
Sanjah noć ljetnu
Korpu smokava
Sanjah mnogo
Mnogo sanjah
*Zato mi oprostite.*⁵⁰

⁴⁹ Mahmud Derviš, „Oči mrtvih na vratima“, u: Ibid. str. 17.

Opisujući stanje kroz koje prolazi njegova domovina, Derviš se stalno vraća novoj-staroj slici palestinske, ženske izbjeglice: „Ista slika se uvijek pojavljuje nakon metaka: palestinska majka, vuče svoju djecu, vuče svoju posteljinu i ide u vjetar, u nepoznato. Onda ide od jednog izbjegličkog mjesta u drugo. Kada će se smjestiti u konačno izbjeglištvo prije svoje smrti? Čini se da je poziv na povratak odgođen. Ona napušta jedan izbjeglički kamp u pravcu drugog šatora ili špilje, gonjena psovkama, granatama i sudbinama zapisanim na papiru.“⁵¹ Pjesma „Okupirani grad“ donosi tragičnu sliku djevojčice koja je ostala sama nakon strašne smrti majke, slika čiji su akteri Palestinci svakodnevno:

Djevojčici kojoj majka izgori

Na njene oči

Koja planu kao veče

Govoriše: njeno ime postaće

U budućnosti

Ime heroja

A i ti ćeš za njom poći!

Ako budu htjeli proroci!

Djevojčici majka izgori

Na njene oči

Planu kao veče

Od tada

Ne voli mjesec

Ne voli krv

A kad padne veče

Ona krikne:

Ubila sam mjesec

Jer mi je rekao... rekao... rekao

Majka ti ne liči na naranču

⁵⁰ Mahmud Derviš, „Izvinjenje“, u: *Otpori, izbor iz poezije*, preveo: Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1984., str. 26.

⁵¹ Vidi više: Hania A.M.Nashef, „Challenging the myth of 'a land without a people': Mahmoud Darwish's Journal of an Ordinary Grief and In the Presence of Absence“, *The Journal of Commonwealth Literature*, br. 53(3), SAGE Publications, Thousand Oaks, 2018., str. 401.

*Na korijenje drveća
Majka ti je u grobu
A ne na nebu
Djevojčica kojoj majka izgori
Na njene oči
Planu kao veče.⁵²*

„U epskoj pjesmi, 'Stanje opsade', pjesnik pokušava da stvori novi vid djelovanja iz prostora u kojem samo ljudskost opkoljenog i opsadnika postaje očito. Njegova namjera je da transformiše očajno stanje pod okupacijom u fenomen stanja samospoznaje 'u kojem ljubav djeluje' tako da mogućnost življenja, imaginacija i ljepota trijumfiraju nad snagama uništenja. Nedvojbeno, pjesnik ostaje posvećen pitanju Palestine kroz njegovo nastojanje da *Stanje otpora* formira početnu tačku za poetski i politički projekat.“⁵³

*Ovdje na padinama brežuljaka,
Pred sumrakom i kapijama vremena,
Nadomak vrtova slomljenih sjena,
Činimo sve ono što čine zatočnici,
I ljudi dokoni:
Gajimo nadu.
Zemlja se za zoru priprema,
Mi gubimo pamet,
Jer piljimo u sahat pobjede:
Nema večeri u noćima našim osvijetljenim granatama.
Naši neprijatelji bdiju,
I pale nam svjetla,
U tmici naših skloništa.
Ovdje, nakon Ejubovih zastava, nikog nećemo čekati...
Ovdje nema „je“*

⁵² Mahmud Derviš, „Okupirani grad“, u: *Otpori, izbor iz poezije*, preveo: Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1984., str. 51.

⁵³ Rehnema Sazzad, „Mahmoud Darwish's Poetry as Sumud“, *Interventions-International Journal of Postcolonial Studies*, br. 18., Routledge, Taylor and Francis Group, London, 2016., str. 363.

*Ovdje se Adem prisjeća svoje glinene prašine.
Ova opsada potrajat će sve dok naše neprijatelje
Ne naučimo primjere iz prijeislamske poezije.*

(...)

Pod opsadom

Život je vrijeme

Između sjećanja na njegov početak

I zaborava na njegov kraj...

(...)

Vojnici mjere razdaljinu

Između bitka i nebitka

Tenkovskim durbinama...

Mi mjerimo razdaljine između naših tijela

I granata šestim čulom.

Vi što stojite na pragovima, uđite,

Popijte arapsku kahvu s nama.

(Osjetit ćete da ste ista bića kao i mi)

Vi, što stojite nam na vratima domova,

Idite iz naših jutara,

Da osjetimo spokoj da smo bića

Baš kao i vi!

(...)

Čempresi iza vojnika, minareti

Čuvaju nebesa da se ne sruše.

Iza metalne ograde vojnici pišaju

-Pod budnim okom tenkova-

A jesenji dan završava svoju zlatnu šetnju

U ulici prostranoj poput crkve

Nakon nedjeljne mise...

(Ubici) Da si se ikad zamislio nad licem svoje žrtve,

Sjetio bi se svoje majke u gasnoj komori,

Izgubio bi svaki razlog da ubijaš, promijenio bi mišljenje:

Ovo nije način da povratiš svoj identitet.

(...)

Žena kaza oblacima: Pokrijte mojeg dragana.

Odjeća mi je krvlju njegovom natopljena.

Ako ne budeš kiša, dragi moj, budi drvo.

Životom ispunjeno, drvo budi.

Ako ne budeš drvo, dragi moj, budi kamen.

Blagošću ispunjen, kamen budi.

Ako ne budeš kamen, dragi moj, budi mjesec.

U snovima voljene tvoje, mjesec budi.

Ovako je sinu majka zborila na dženazi njegovoj.

(...)

Na mojim ruševinama, sjenka postaje zelena,

I vuk drijema na koži mog ovna.

Snatri baš kao i ja, baš kao i anđeli

Da život je ovdje, a ne drugdje.

U stanju opsade, vrijeme postaje mjesto

Okamenjeno u svojoj vječnosti.

U stanju opsade, mjesto postaje vrijeme

Koje je propustilo svoje jučer i svoje sutra.

Opsada će trajati kako bi nas uvjerali da potpuno slobodni

Moramo izabrati ropstvo koje nam ne šteti.⁵⁴

Čest motiv u poeziji Mahmuda Derviša jesu majka i otac. Motiv majke, često poistovjećen sa domovinom, je uvijek najdublji, a ujedno i emotivni izvor istinski doživljenih slika kod pjesnika.

U pjesmi „Majci“ Derviš Palestinu naziva majkom. Kroz čitavu pjesmu pronalazimo slike koje su karakteristične za arapski/palestinski način života. Tako na početku Derviš namjerno govori o majčinskom hljebu, kahvi i dodiru, jer Arapi imaju poseban način spremanja hljeba i kahve koji se ne mogu servirati nigdje drugo u svijetu na isti način i sa istim okusom kao što je u njegovoj

⁵⁴ Mahmud Derviš, „Stanje otpora“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 73-76.

domovini. Dalje stihovi - *uzmi me kao veo na svojim očima* – Derviš je opisao iz arapske kulture u kojem žene pokrivaju svoja lica kako bi ih sakrile od neznanaca. Upotreba vela, u jednu ruku, budi osjećaj Dervišove bliskosti sa njegovom domovinom i njegovu želju da je zaštiti. Zatim se okreće prirodi i traži odjeću napravljenu od trave da pokrije svoje kosti. Zadnje slike pokazuju jednostavnost palestinskog načina života jer još koriste drvo za paljenje vatre i sušila na krovovima kuća.⁵⁵

*Čeznem za hlebom svoje majke
i kavom njenom i dodirom...
U meni će porasti detinjstvo jednom
i ljubiće svoj život jer
ako umrem
sramiću se majčine suze!
Uzmi me ako se ikada vratim
da budem maramica trepavici tvojoj
pokri mi kosti travama
pomazanim iz čistote tvoga ruha
stegni mi okove pramenom kose
koncem što visi po rubovima tvoje odeće
možda bih postao bog
bog postao
kad bih dodirnuo dubinu ti srca!
Učini mi ako se ikada vratim
da budem gorivo vatre tvoje
konopac za veš na krovu naše kuće
jer ne mogu stati bez molitve tvoje
i jer sam ostario, pa vrati zvezde detinjstva
da bih ponovo s vrapcima bio*

⁵⁵ Vidi više: Rehnuma Sazzad, „Mahmoud Darwish's Poetry as Sumud“, *Interventions-International Journal of Postcolonial Studies*, br. 18., Routledge, Taylor and Francis Group, London, 2016., str. 11-18.

*vrati me u gnezdo tvoje toplo!*⁵⁶

„Majka neprestano u pjesniku budi uspomene na 'čistotu njenog prisustva' koja se nadaje središtem vrhunaravne zbilje, tako da pjesnik bez 'majčine molitve ne može dalje', i ona jedino može 'vratiti zvijezde djetinjstva u kojem se igrao sa pticama i grijao majčinom toplotom'. Sve to pokazuje ustvari kako samo sjećanje na majku može priskrbiti ili kako pjesnik kaže 'vratiti' stvarne uspomene kao spominjanu produktivnu ili kreativnu poetsku snagu. Može se kazati kako je motiv majke 'rezerviran' za najitimnija sjećanja, toplinu doma i rekonstrukciju djetinjstva kao izvornog poetskog hronotopa, ili hronotopa stvarne/proživljene slobode, a koji se indirektno kontrastira sa 'tragičnim simulacijskim prezentom' kao omčom oko poezije i života. Ukoliko bih kazao da je lirsko pamćenje sudbinski utkano u Dervišovu poeziju, onda bi lik majke bio izvor tog tkanja, jer majka, kako to Derviš kaže:

Samo ona može sa mnom da se našali

Kadgod so dotakne moju krv.

Samo ona može da me utješi

*Kadgod slavuj usne mi pojede.*⁵⁷

I pjesma „Blagorodna kiša daleke jeseni“, govori o majci, njenoj mahrami koja ga podsjeća na domovinu:

(...)

Jer ja ništa neću

Iz zavičaja što pade kroz staklo voza

Do majčinu maramu

I razloge nove smrti...

(...)

Hoćeš li da mi upoznaš zavičaj

I sve što je među nama

Moj zavičaj je u okovima

Moj poljubac poštom poslani

⁵⁶ Mahmud Derviš, „Majci“, u: *Savremena poezija Palestine*, priredili i stihove preveli Rade Božović i Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1979., str. 11-12.

⁵⁷ Op. Cit. str. 275., citirano prema: Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 155.

*A ja ništa neću
Iz zavičaja što me ubi
Do majčinu maramu
I razloge nove smrti...*⁵⁸

S druge strane, motiv oca donosi priču o progonu, čuva uspomenu na rodno mjesto i način života u Palestini – rad u kamenolomu, ilegalni povratak u domovinu i prenosi kolektivno pamćenje na naredne generacije. Dok se u pjesmama o majci pronalazi neki vid utjehe, u pjesmama u kojima dominira lik oca raspoloženje je teško, ali sa notom revolta i željom za borbom.

„Beskraj od trnja“ je autobiografska pjesma koja, možda, na najbolji način donosi gore opisano:

*Gdje me to vodiš, oče moj!
Vodim te ka vjetru, dijete drago...
(...)
I tako napustiše dolinu
Gdje je Bonapartina vojska podigla osmatračnicu
Da čuvaju tamu na starim zidinama Ake.
Ne boj se – govorio je otac sinu.
Ne boj se fijuka metaka!
Uz zemlju se priljubi da preživiš!
Izvući ćemo se i ispeti na goru na sjeveru...
A vratit ćemo se kada se ratnici
Vrate svojim porodicama, tamo u daljini...
A ko će nam u kući živjeti, kada nas nema,
Oče moj!
Ma ništa joj biti neće, sine!
Opipao je ključeve kao tijelo svoje
I smirio se.
I dok su prelazili ogradu od trnja
Kaza mu:*

⁵⁸ Mahmud Derviš, „Blagorodna kiša daleke jeseni“, u: *Otpori, izbor iz poezije*, preveo: Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1984., str. 30-31.

Pamti, sine moj, pamti!
Ovdje, na ovome trnju, tvojega su oca
Englezi razapinjali dvije noći.
Ali, on nikad nije popustio...
Ti ćeš, sine, porasti,
I priču ćeš o krvi ovoj na žezlu prenijeti
Onima koji budu njihovo oružje naslijedili...
-Zašto si ostavio vranca samoga?
-Da nam kuću uveseli, sine moj,
Jer kuće umiru kad nestanu njihovi vlasnici...
U daljini, otvaraju se kapije vječnosti
Kočijama noći.
Zavijaju poljski vukovi
Na mjesec uplašeni.
Otac sinu kazuje:
Budi jak poput svoga djeda!
Popni se sa mnom na posljednji brijeg od česvine,
I upamti, sine,
Ovdje je posljednji janjičar pao sa svojega ata,
Zato, izdrži, zajedno sa mnom,
Kako bismo se jednog dana vratili.
-Kada, oče moj?
-Sutra, Il' možda za dva dana.
A to bespomoćno sutra žvakalo je vjetrove
Iza njih u toj dugoj zimskoj noći.
Vojnici Jošue sina Nunova gradili su svoje tvrđave
Kamenjem kuće njihove,
Dok su njih dvojica dahtali na stazi za Kānu:
Ovuda je jednom prošao naš Odabrani.
Ovdje je vodu pretvorio u vino,
I dugo o ljubavi govorio.

*Sjeti se toga sutra, sine moj.
Sjeti se križarskih utvrda
Što ih je izgrizla trava zaborava
Nakon što je vojska otputovala.⁵⁹*

Naredni stihovi pjesme „Pjesnička snatrenja“ govori o hiljadugodišnjoj historiji palestinskog naroda na njihovoj zemlji i podsjećaju na veliki broj osvajača kojima je meta bila ova teritorija:

*Moj otac je ispod,
Nosi maslinu staru hiljadu godina.
Ona nije istočna,
Niti zapadna.
Vjerovatno otac traži odmora
Od osvajača,
Malo sa mnom se igra,
I za me skuplja ljiljane.⁶⁰*

Sažimajući tragičnu povijest palestinskog podneblja, Derviš se pita:

*Koliko ćemo još godina zaboravu naše mrtve žrtvovati?
Koliko će još godina naše rane podizati stijenje soli
Kako bismo pronašli deset zapovijesti?
(...)
Koliko ćemo godina još tumarati bosi po pustinji?
Koliko ćemo kamenih ploča iza sebe ostaviti?
Koliko poslanika u podne ubiti?
Na koliko ćemo još to naroda morati ličiti
Kako bismo naposljetku pleme postali?⁶¹*

„Kada pjesnik spominje narod u svojoj poeziji, kada nastoji da domovinu sačuva poetskim

⁵⁹ Mahmud Derviš, „Beskraj od trnja“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 65-66.

⁶⁰ Mahmud Derviš, „Pjesnička snatrenja“, u: *Ibid.* str. 67-68.

⁶¹ Maḥmūd Darwīsh, „Hudhud“, u: *al-A'māl al-kāmila al-ḡadīda*, tom I, Riyāḍ al-ra'īs li al-kutub wa al-našr, Bayrūt, str. 117., citirano prema: Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 86.

jezikom, on istovremeno herojski i tragički pjeva o nečemu što prevazilazi ideologijske i političke konstrukte o naciji. Ova poezija, tako, predstavlja otpor stereotiziranim konceptima naroda, nacije, historije i tradicije (kako onima kreiranim iznutra, tako i onima izvana).⁶² Odličan primjer za ovo jeste i Dervišova pjesma „Ako želimo“ u kojoj kaže:

*Postat ćemo nacija, ako želimo, kada spoznamo da
nismo anđeli*

I da zlo nije obilježje jedino drugih.

*Postat ćemo nacija kada prestanemo skladati
hvalospjeve skarednoj domovini,*

Kadgod siromah večeru pronade...

*Postat ćemo nacija kada izgrdimo vlast i vladine
službenike*

A da nam za to ne sude.

*Postat ćemo nacija kada pjesnik slobodno opiše
Tijelo trbušne plesačice.*

*Postat ćemo nacija kada zaboravimo šta nam pleme
naše kazuje,*

Kada se pojedinac iznad beznačajnih stvari izdigne.

*Postat ćemo nacija kada pisac pogleda prema
zvijezdama*

I ne kaže: Zemlja moja, uzvišenija je i ljepša!

*Postat ćemo nacija kada policija zaštititi djeve čedne i
poročne*

Od javnog udaranja na sred ulice!

*Postat ćemo nacija kada Palestinac zaboravi svoju
zastavu*

*Osim na stadionu, natjecanju za ljepotu i na Dan
katastrofe.*

Postat ćemo nacija, ako želimo, kada dopustimo pjevaču

⁶² Maḥmūd Darwīsh, *Aṭar al-farāša – al-yawmiyyāt*, Riyād al-raʿīs li al-kutub wa al-našr, Bayrūt, 2008., str. 93.-95., citirano prema: Ibid. str. 65.

da prouči odlomke

Iz sure Milosnik na svadbi miješana braka.

*Postat ćemo nacija kada počnemo štovati i Ispravno i
Pogrešno!⁶³*

Glavni razlog za život, kako smo već napominjali jeste sloboda i povratak u domovinu. O tome Derviš pjeva u pjesmi „Na ovoj zemlji postoji ono što zaslužuje život“:

*Na ovoj zemlji postoji ono što zaslužuje život: aprilsko oklijevanje,
miris hljeba*

*u zoru, ženino prizivanje čovjeka, Eshilova pisanja, početak
ljubavi, trava na kamenu, majke koje stoje na niti*

izdane iz nota flaute,

i straha osvajača od uspomena.

Na ovoj zemlji postoji ono što zaslužuje život: kraj

septembra, žena koja

je na kraju svojih četrdesetih sa marelicama još uvijek u cvatu, sat

sunca u zatvorskom dvorištu, oblaci

što imitiraju krda stvorenja, i strah tirana od pjesama.

Na ovoj zemlji postoji ono što zaslužuje život: na ovoj zemlji je gospodarica

Zemlje, majka početaka i majka krajeva. Ona

se nekada zvala Palestina. Moja damo, ja zaslužujem, jer si ti moja dama, ja zaslužujem život.⁶⁴

Kao što vidimo, na početku strofe, autor se nastoji povezati sa čitaocem navodeći razloge za život sa kojima se većina ljudi može identificirati, a tek onda one koje sami Palestinci znaju i razumiju bolje. Ovo ponavlja kroz obje strofe. Na ovaj način on sjedinjuje palestinsko iskustvo i univerzalne radosti i dostignuća života. On svoj glavni razlog za život, svoju domovinu, čuva za kraj.

⁶³ Mahmud Derviš, „Ako želimo“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 60-61.

⁶⁴ Mahmoud Darwish, „On this Earth There Is What Deserves Life“, prevod: Khaled Mattawa, *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics & Culture*, br. 20, Ziad AbuZayyad & Victor Cygielman, Istočni Jeruzalem, 2015. str. 168.

Dervišove pjesme nose u sebi motive civilizacija koje su se smjenjivale na palestinskom tlu poput perzijske, hebrejske, sumerske, egipatske, grčke, rimske i engleske. To ćemo vidjeti kroz pjesmu „Konj za stranca“:

(...)

Da je bio most, prešli bismo. Ali je bio dom i ponor.

*I do babilonskog mjeseca na noćnim drvećima, kraljevstvo više nije naše
otkad su Tataři otišli na našim konjima. A novi Tataři
su vukli naša imena iza sebe kroz planinske vijence, zaboravili su nas
i zaboravili su palmına drveća i dvije rijeke u nama: zaboravili su Irak u nama.*

(...)

*Mi imamo ono što je naše od pčela i riječi. Stvoreni smo da pišemo
o prijatnji žene i Cezaru, o zemlji kada postane
jezik, i o Gilgamešovoj nemogućoj tajni, kako bismo pobjegli od našeg vremena.
Otišli smo u naš jučerašnji, zlatni vjetar i marširali do životnog vijeka naše mudrosti.
I pjesme čežnje su bile iračke, Irak su palmino drveće i dvije rijeke.*

Imam mjesec u Rassafah-u. Imam ribu u Tigrisu i Eufratu.

Imam čitaoca na jugu. Imam kamen Sunca u Ninivi.

Imam nevruz u pletenicama kurdske žene na sjeveru tuge.

Imam ružu u bašti Babela. Imam pjesnika u Bowaib-u.

I imam svoj leš pod suncem Iraka.

*Moj bodež je na mojoj slici. I moja slika je na bodežu. I kadgod smo
daleko od rijeke, prijatelju, Mongoli prolaze između nas
kao da su pjesme mitski oblaci. Istok nije istok
i zapad nije zapad. Naša braća ujedinjena u Kajinovom instinktu.
stoga, ne kori svog brata, ljubičica je nadgrobni spomenik grobova...*

(...)

*Grob za Pariz, London, Rim, New York, Moskvu, i grob
za Bagdad. Je li bilo njeno pravo da vjeruje u svoju očekivanu prošlost?*

I grob za put Itake i teški cilj, grob za Jaffu...

*Grob za Homera i al-Buhturija, i grob za poeziju,
grob vjetra... O kamenu duše, naše tišine!*

(...)

*Nema niti jedne ptice preostale u našem glasu za odlazak
u Semerkand ili negdje drugo, jer vrijeme je pokvareno i jezik je pokvaren.*

*I ovaj zrak koji nosimo na našim ramenima
kako grožđe iz Mosula gleda na nas kao na krst.*

Pa, ko će ponijeti teret pjesnika za nas sada?

(...)

*Pustinja za zvuk, pustinja za tišinu, pustinja za vječnu apsurdnost
I za listove Svetih pisama, za školske knjige, za proroke, naučnike
i za Šekspira pustinja, za one koji traže Boga u ljudskom.*

*Ovdje zadnji Arap piše: Ja sam Arap koji nikad to nije bio
Ja sam Arap koji nikad to nije bio.⁶⁵*

„Nadalje, česta ukazivanja na drevnu palestinsku mitologiju od velike su važnosti za identitarne strategije *poezije otpora*. Na taj način pjesnik ukazuje na svoju ukorijenjenost u povijesti i danom prostoru, podriva ideološke konstrukte izraelske hegemonije o Palestini kao 'praznom prostoru'. Stoga Derviš, naprimjer, često koristi motiv boginje Anat, koja je u palestinskoj mitologiji smatrana boginjom mjeseca, materinstva i bračne zajednice, dok je kod Kaneanaca štovana kao kraljica nebesa i zemlje. Pjesnik ovaj motiv postavlja kao svojevrstni arhitep Palestine koja vapi za ponovnim rođenjem i uskrsnućem. Nadalje, Anat, kao prepoznatljiv simbol materinstva i bračne zajednice, u Derviševoj poeziji funkcionira kao kontrapunkt agresivnom izraelskom kolonijalnom diskursu. (...) Često posezanje za drevnim palestinskim mitovima, a posebno za simbolom materinstva, odnosno ženskim božanstvom Anat, u direktnoj je funkciji potvrde identiteta koji ima (hijero)povijesnu izvornost.“⁶⁶

Kao što se može vidjeti na primjerima mnogih pjesama, Dervišova poezija je puna osjećaja ponosa, inata, otpora i sigurnosti u to da će Palestinci ostati na svojoj zemlji, unatoč velikoj nepravdi koja im se čini:

Mi smo tu

⁶⁵ Mahmoud Daerwish, „A Horse for the Stranger“, preveo: Fady Joudah, *Callaloo*, br. 32., Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2009., str. 1150-1152.

⁶⁶ Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 108.

Nedaleko
Probićemo ovu opsadu
Uskoro
Oblak ćemo osloboditi
I na njemu ploviti
Mi smo tu
Nedaleko
Trideset je kapija
Vjetrovima
Trideset kapija
Hoćemo da nas vidite
Da nas prepoznate
Da nam krv dotaknete
Spokojno
Mi smo tu
U nama je
Nebo, avgustovsko
I more majsko
I sloboda divljih konja
More hoćemo samo zato
da mu oduzmemo
Plave krugove
Za dimove
mi smo tu
Nedaleko
Trideset je figura
Trideset je sjenki
*Zvezdanih...*⁶⁷

Važnost pjesnika za svoj narod jasno je iskazana u pjesmi „Pjesma o zemlji“ u kojoj Derviš kaže:

⁶⁷ Mahmud Derviš, „Mi smo tu“, u: *Otpori, izbor iz poezije*, preveo: Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1984., str. 61.

*Grudi mu pretražiše
I samo srce nađoše
Srce mu pretražiše
I samo njegov narod nađoše
Glas mu pretražiše
I samo tugu nađoše
Tugu mu pretražiše
I samo njegovu tamnicu nađoše
Tamnicu mu pretražiše
I sebe u lancima nađoše.⁶⁸*

Pisanje je esencijalni dio Derviša. Kako Nil Kairu daje život, tako i mogućnost govora i sloboda da piše su duh Mahmudovog života:

*I zato vas molim:
Pucajte na ptice
Da bih vam opisao drveće
Zaustavite Nil
Da bih vam opisao Kairo
Zaustavite Tigar i Eufkrat
Da bih vam opisao Bagdad
Zaustavite Baradu
Da bih opisao Damask
Zaustavite moj govor
Da bih sebe opisao.⁶⁹*

S druge strane, kroz intervju, vidjet ćemo da se Mahmud pokušava riješiti tog bremena kojeg nosi – da se sva njegova poezija tumači kao da je posvećena i da govori o Palestini. On jeste najveći palestinski pjesnik, ali se pokušava izboriti za pravo da piše i o nečemu drugom. Tako u jednom od svojih intervju, on govori o tome kako, ukoliko je nacionalni pjesnik predstavnik, onda on ne predstavlja nikoga. Nije odgovoran za to kako se njegova poezija tumači. „Ali glas

⁶⁸ Mahmud Derviš, „Pjesma o zemlji“, u: Ibid. str. 55-57.

⁶⁹ Mahmud Derviš, „Iz ciklusa flaute“, u: Ibid. str. 37.

kolektiva postoji u mom pojedinačnom, želio ga ja ili ne. Kada govorim o tužnoj, zimskoj noći u Parizu, svaki Palestinac misli da ja predstavljam njega. (...) Ali ako se misli na to da sam nacionalni pjesnik koji izražava duh naroda, to prihvatam, to je predivno. Svaki pjesnik na svijetu sanja o tome da će njegov glas biti glas drugih. Nažalost, kritičari su mi dali taj naziv kako bi mogli reći da sam pjesnik jedne zajednice i da bi pokušali gurnuti moj tekst u političku sferu. Ali za nas se politika ne sastoji od stranaka, to je jedno od imena za sudbinu. (...) Svi kažu da je svaka moja ljubavna pjesma o zemlji. Da je „Rita“ iz „11 planeta“ Palestina. „Rita“ je erotska pjesma, ali mi niko ne vjeruje.⁷⁰ Ove riječi kao da je opjevao u pjesmi „Mučko ubistvo“:

Ponekad me kritičari mučki ubiju

U želji da imaju samo pjesmu,

U želji da imaju samo metaforu...

...Ako ugledam žuti cvijet u proljeće,

Pitaju se: Gdje li je krv domovinska na njegovim laticama?

Kada napišem:

Ona leptirica pred kapijama vrtova

Sestra je moja najmlađa,

Oni nađu načina da promijene značenje.

Ako prošaputam: Mati je mati

Kad svoje čedo oplakuje

Pa vehne poput drveta,

Kažu: To ona povikuje na njegovoj dženazi

I pleše,

Jer dženaza je, ustvari, svadba njegova.

Kad pogledam u nebesa,

Da vidim ono što se vidjet ne može,

Kažu: Uzdigla se poezija i od svog cilja odustala.

Ponekad me mučki ubiju kritičari,

⁷⁰ Helit Yeshurun, „Exile is so Strong Within Me, I May Bring It to the Land, A Landmark 1996 Interview With Mahmoud Darwish“, *Journal of Palestine Studies*, br. 42., Institute for Palestine Studies-University of California Press, Berkeley, 2012., str. 55.

*A ja se opet nekako spasim od njihova čitanja,
Zahvalim im na pogrešnim razumijevanjima,
I počnem tragati za novim pjesmama!*⁷¹

5.2. Mahmud Derviš u egzilu

*...Nije svaka ljubav presahla
Nije svaka zemlja tuđina hronična.*⁷²

„Palestinci nose svoju domovinu sa sobom u prognanstvo, kako Said i kaže: 'Progon je niz portreta bez imena, bez konteksta. Slike koje su itekako neobjašnjene, bezimene, utišane', dok im ne dodijelimo značenje. Dodjeljivanje značenja je samo po sebi način borbe protiv brisanja.“⁷³

Mahmud Derviš je, kako smo vidjeli iz njegove biografije, veliki dio svog života proveo van Palestine. Dom je pronalazio i u arapskom svijetu, ali i van njega. Tako on kaže: „Da li je progon postao maska? – Ne. Sada sam na testu: mogu birati između unutarnjeg i vanjskog progona, unutarnje ili vanjske domovine – ne znam šta želim. Prognanstvo je tako jako unutar mene, da ću ga možda ponijeti u domovinu.“⁷⁴ Svaka država u kojoj je boravio, dešavanja koja su zadesila njega i palestinski narod su izazivali poriv za pisanjem. Ovaj fizički egzil nema kraja i nada u povratak u Palestinu postaje sve manje izgledna. O tome Derviš i pjeva u sljedećim stihovima:

*Postoji stijena poput sna golema.
Ona ti ne prilazi, niti traži bijega.
Ti, moja si domovina.
A ta stijena nisam ja
Jer ja ne ljubim lica nebeska,
Niti umirem na pokrovu zemljanome,
Ja zauvijek sam tuđin od čovjeka.*⁷⁵

⁷¹ Mahmud Derviš, „Mučko ubistvo“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 97.

⁷² Mahmud Derviš, „Zastani ovdje i sada“, u: *Ibid.* str. 88.

⁷³ Derviš, 2010:39, vidi više: Hania A.M.Nashef, „Challenging the myth of 'a land without a people': Mahmoud Darwish's Journal of an Ordinary Grief and In the Presence of Absence“, *The Journal of Commonwealth Literature*, br. 53(3), SAGE Publications, Thousand Oaks, 2018., str. 404.

⁷⁴ Helit Yeshurun, „Exile is so Strong Within Me, I May Bring It to the Land, A Landmark 1996 Interview With Mahmoud Darwish“, *Journal of Palestine Studies*, br. 42., Institute for Palestine Studies-University of California Press, Berkeley, 2012., str. 69.

⁷⁵ Mahmud Derviš, „Psalmi“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 33.

„Egzil postaje 'domom', jer je palestinska tragedija postala zanemarena činjenica, koja poput stare svijeće sagorijeva u domovima prognanika. Ta turobna atmosfera prostora egzila najbolje je predstavljena u pjesmi „Sada... u egzilu“.

*U ovom trenu, u izgnanstvu ... svakako u domu
U šezdesetim godinama što brzo prohujaše
Za te pale svijeću.
Pa obraduj se, i skupi spokoja koliko god možeš
Jer smrt lakoma promašila je cestu što vodi do tebe
I dala ti još vremena ... zbog gužve goleme.
Radoznali mjesec nad ruševinama,
Smije ti se kao posljednjem glupanu.
Zato ne povjeruj da sići će da te dočeka.
On svoj posao stari gleda i radi...
Baš kao što novi mart krošnjama vraća imena čežnje.
A tebe – zanemario je.“⁷⁶*

„Međutim, Derviš uspijeva pronaći i svjetlo u egzilu, pa tako kaže: 'Distanca mi je dozvolila da osmotrim sebe, okupaciju, pejzaž i zatvor. Dodala je svetost i postala religija ljepote bez obaveza. Nestanak u daljini je oslobođenje. Što te manje neko drugi zna, to više ti znaš sebe. To i je pitanje zrelosti. Čitao sam više i slušao evropsku poeziju. Naučio sam se oprostu. Jer, na koncu, svi smo prognani. Okupator i ja – oboje patimo od prognanstva. On je progon u meni i ja sam žrtva njegovog progona. Svi mi na ovoj divnoj planeti Zemlji, svi smo mi komšije, svi smo prognanici, svi hodimo istom ljudskom sudbinom i ono što nas ujedinuje jeste priča o ovom prognanstvu.“⁷⁷

Godinama je Derviš boravio u arapskom svijetu. Kroz njegove pjesme primjetno je razočaranje u odnos islamskih zemalja prema situaciji u Palestini, koji, možda, postaje i lošiji kako godine prolaze. Tako, autor u pjesmi „Doći će neki drugi varvari“ posljednjim stihovima strofa poentira nezainteresovanost ovih zemalja, kao da ono što se dešava narodu Palestine se njih ne tiče:

⁷⁶ *Dīwān Maḥmūd Darwīš...*, str. 198., citirano prema: Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 205.

⁷⁷ Helit Yeshurun, „Exile is so Strong Within Me, I May Bring It to the Land, A Landmark 1996 Interview With Mahmoud Darwish“, *Journal of Palestine Studies*, br. 42., Institute for Palestine Studies-University of California Press, Berkeley, 2012., str. 50.

*Doći će neki drugi varvari. Djevu carevu će oteti.
I onda će gromko oglasiti doboši
Tako jako će udarati
Da će konji vranati tijela ljudska preskakati
Od mora egejska, pa sve do Dardanela.
I zašto bismo mi brinuli? Šta naše žene imaju s konjskim trkama?
Djeva careva bit će oteta. Gromko će se začuti doboši
I doći će neki drugi varvari.
Gradske praznine će baš oni ispuniti.
Varvari – za bogdu od mora veći,
I od bilo koje sablje jači
Zajedno sa vremenom ludila.
I zašto bismo mi brinuli? Šta naša djeca imaju sa tim bestidnim pokoljenjima?
Začut će se gromko doboši i doći će varvari.
Djevu će carevu iz spavaće odaje oteti.
A sam će car iz te iste odaje vojnu pokrenuti
Zbog ljube svoje jedine.
... I zašto bismo brinuli? Šta pedeset hiljada žrtava ima sa tim brakom?⁷⁸*

Jednako, u pjesmi „Ja sam Jusuf, oče moj“, odnos braće Jusufa a.s. prema njemu su metafora za Palestinu i arapske zemlje:

*Ja sam Jusuf, oče moj. Oče moj, braća rođena ne vole me, ne žele me, oče moj.
Napadaju me i na me bacaju kamenje - Riječi mi mučne govore. Žele da umrem pa da me
pohvale.
A oni su preda mnom zatvorili kapije doma tvojega -
Oni su me otjerali sa poljana.
Grožđe su mi otrovali, oče moj. Igračke mi polomili, oče moj. Kad se lahor mojom kosom
poigravao, mučki napadoše i mene i tebe. Pa šta im to ja učinih, oče moj?
Onomad, kad leptiri su mi oko ramena plesali, kad klasje mi se smješilo
I ptice mi se u krilu gnijezdile. Pa, šta im to ja učinih, oče moj, i zašto baš ja?*

⁷⁸ Mahmud Derviš, „Doći će neki drugi varvari“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 30.

Ti me nazva Jusufom, a oni me u bezdan baciše, i za to vuka okriviše;

A vuk je milostiviji od braće moje.

Najdraži oče moj! Da l' šta zgriješio sam

Kada rekoh:

Vidjeh jedanaest zvijezda,

i Sunce i Mjesec,

Vidjeh ih kako sedždu čine.⁷⁹

Nadovezujući se na ovo, „u svojoj poemi *Aḥmad al-Za'tar*, Derviš ne opisuje samo progon i patnju protagoniste – izbjeglice iz Haife koji je zatvoren i tlačen od strane arapskog režima – već ga podrugljivo naziva *al-'arabī* kako bi podvukao ironiju njegovog tretmana od ruku navodnih prvaka palestinskog slučaja.“⁸⁰

U pjesmi „Kćerka/Krik“ on opisuje scenu ubistva jedne porodice i uništenje njihove kuće. Jedina preživjela je kćerka, koja kako kaže Derviš: „Svoj krik nevini šalje noćima... Krik što ne nalazi odjeka.“⁸¹ Na njega ne reaguje ni istok, ni zapad. Palestinska tragedija se prestala ticati svijeta, nju prešućuju, glave od nje okreću i tako postaju saučesnici u nepravdi koja se vrši nad ovim narodom. Tako, Mahmud Derviš problematizira da Palestinci nisu protjerani samo iz njihovog mjesta, već i iz svijeta svijesti.⁸²

„S druge strane, zanimljivo je kako Derviš predstavlja poznate prostore egzila iz arapskog svijeta, poput Alžira, Kaira, Bagdada, Damaska, Bejruta i drugih gradova. Pjesnik je ove gradove u prvim zbirkama donekle portretirao kao prostore nade i bliskosti unutar velike (sve)arapske domovine. Međutim, pjesnik ubrzo spoznaje kako su gradovi „bratskog“ arapskog svijeta, gradovi lažne nade i licemjerja koji su se u potpunosti predali Zapadu, odnosno osvajačima ili kako to to Derviš kaže u pjesmi „Kasida o Bejrutu“⁸³:

Zatočenici smo u ovome dobu nemoćnome,

⁷⁹ Mahmud Derviš, „Ja sam Jusuf, oče moj“, u: *Ibid.* str. 44.

⁸⁰ Ahmed H. Sa'adi, „Representation of Exile and Return in Palestinian Literature“, *Journal of Arabic Literature*, br. 46., Koninklijke Brill, Leiden, 2015., str. 222.

⁸¹ Mahmud Derviš, „Kćerka/Krik“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 57.

⁸² Abdel-Melek, 1999:189, citirano prema: Hania A.M.Nashef, „Challenging the myth of 'a land without a people': Mahmoud Darwish's Journal of an Ordinary Grief and In the Presence of Absence“, *The Journal of Commonwealth Literature*, br. 53(3), SAGE Publications, Thousand Oaks, 2018., str. 396.

⁸³ Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 204.

*Dušmani su nas sa rođacima spojili.
I prije nego smo zemlju svoju zagrlili
Naš zaštitnik je nasrnuo na svadbe nam i uspomene,
Tako da smo mogli pjevati samo zatvorskim stražarima...
Ničeg nismo imali da ukažemo na svoj identitet
Osim krvi koja se zidovima uspinjala,
A mi križom pjevali:
 *Bejrute, naš šatore,
 Bejrute, zvijezdo naša,
... Bejrute, sjeno sjene..*
A on nas iskušava sa hiljadu preludija
I novim alfabetima
 *Bejrute, naš šatore,
 Bejrute, zvijezdo naša,*
Vidim gradove kako krune dijele svojim osvajačima
Vidim kako je Istok katkad suprotan Zapadu
A ponekad je istok Zapada
Po prizorima i raskošima.
Vidim gradove kako krune dijele svojim osvajačima
Izvoze šehide da bi uvezli viski
I najnovije načine seksa i torture...
Spalili smo svoje lađe i zvijezde okačili na vanjske zidove,
Svoje predake nismo tražili u porodičnim stablima,
Nismo odmakli dalje od čista uma i blatnjave odore,
Slike naših očeva nismo slali bisernoj majci drevnih jezera,
Nismo se rodili pitajući...
Već na najrazličitije načine.
Razasuli smo se poput mrava po beskraju od slame
I onda smo postali konji koji vuku kočije.
Mi koji stojimo na vatrenoj liniji
Spalili smo svoje lađe i uzeli oružje*

*I probudit ćemo zemlju koja je spavala na krvi našoj.
Naše poginule vratit ćemo iz ćelija
I njihovu ćemo kosu suzama oprati,
Ruke njihove mlijekom duše ćemo cjelivati.
Mi koji stojimo na vatrenoj liniji izjavljujemo:
Sve dok noći ima
Bit ćemo u rovovima.
Bejrute neprolazni! Gledamo tvoje pješčane doline
Na početku ne bijasmo mi
Na početku bijaše svijet
A sada u rovovima
Stvara se i nastaje rođenje...⁸⁴*

Vremenom, Palestincima u izgnanstvu, aerodromi postaju tačke koje označavaju kraj jednog perioda života, i početak novog. Boljeg ili goreg. Tako u pjesmi „Atenski aerodrom“, Derviš pjeva:

*Zavičaju sa stratišta i iz pjesama
Zašto te krijumčarim od aerodroma do aerodroma
Kao drogu
Kao bijelo mastilo
Kao radio-predajnik.⁸⁵*

Izgnanstvo postaje izvjesno za mnoge Palestince:

*Konji ržu na padini
Bilo da silaze ili da se uspinju...
Svojoj dami sliku spremam
-Ako umrem objesi je
Na zid
Veli: imamo li kakav zid*

⁸⁴ Mahmud Derviš, „Kasida za Bejrut“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 27.

⁸⁵ Mahmud Derviš, „Atenski aerodrom“, u: *Otpori, izbor iz poezije*, preveo: Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1984., str. 33.

Rekoh: za nju ćemo zid sagraditi

-Gdje i u kome domu

Kažem: dom ćemo joj sagraditi

-Gdje i u kom izgnanstvu...⁸⁶

Derviš o svom izgnanstvu kaže: „Moguće je opisati sve što sam napisao kao poeziju progona. Rođen sam kao prognanik. Prognanstvo je veoma širok pojam i jako relativan. Postoji prognanstvo u društvu, porodici, ljubavi, prognanstvo unutar sebe. Sva poezija je izraz prognanstva ili drugosti. I kada se paralelno doživljava u stvarnosti, onda je koncentrirano, komprimirano izgnanstvo. Pronalazim ga u svakoj riječi koju tražim u svom rječniku. Ne žalim se. Unatoč svemu, prognanstvo je uveliko doprinijelo mom pisanju. Omogućilo mi je da upravljam putovanjem između kultura, ljudi, gradova i boja.“⁸⁷

Egzil postaje sastavni dio palestinskog bića, toliko sjedinjeni da se čak i Derviš pita „Bez progona, ko sam ja?“

Stranac na obali poput rijeke

Vodom je vezan za ime tvoje.

ništa me neće otjerati iz mog spokoja

Ispod palmine krošnje: nit mir ni ratovi.

Niko me neće upisati u knjige zavjeta.

Ništa neće ugasiti plime i oseke

Između Nila i Tigrisa.

Niko me neće istjerati iz faraonskih kočija.

Ništa me neće ponijeti,

Ni ideja nit obećanje ni nostalgija.

Šta sam to onda ja?

Šta sam ja bez progona,

(...)

Šta to mi možemo učiniti

⁸⁶ Mahmud Derviš, „Rzanje na padini“, u: Ibid. str. 62.

⁸⁷ Helit Yeshurun, „Exile is so Strong Within Me, I May Bring It to the Land, A Landmark 1996 Interview With Mahmoud Darwish“, *Journal of Palestine Studies*, br. 42., Institute for Palestine Studies-University of California Press, Berkeley, 2012., str. 49.

*Od spokoja i predaha
Koji nas od legendi razdvajaju?
Ništa nas neće ponijeti: ni dom, ni staza.
Da li je ova staza bila ista od samog početka,
Ili su naši snovi pronašli kobilu
Među mongolskim konjima na gori,
Pa su nas onda prodali?
Šta smo to mi, onda?
Šta nam je raditi
Bez progona?⁸⁸*

5.3. Geografija prošlosti

Razočaranost zbog pasivnosti arapskih država prema Palestini, primorava Derviša da pjeva o prošlosti velikih gradova, nastojeći da pronade „alternativni svijet bliskosti za kojeg je pogrešno vjerovao da i danas postoji. Tako on pjeva:

*Jabuka za more, mramorni cvijetu narcisa,
Kameni leptir – Bejrut
Oblik duše u ogledalu
Opis djeve prve, miris rane magle.
Bejrut je sazdan od zlata i umora,
Od Andalusa i Damaska,
Od srebra, morske pjene, zemljina zaviještanja u perju goluba,
Od smrti klasja,
Od zvijezde što skita između mene i dragane moje – Bejruta.⁸⁹*

„Derviš 'geografiju prošlosti' u svojoj poeziji gradi sjećanjem na pjesnike, kako one klasične, tako i moderne. Ovo dodatno pokazuje kako je Dervišu prostor egzila uronjen u prošlost služio kao posebna vrsta utjehe. Taj prostor je bio prostor ljudi/pjesnika koji su poetski i duhovno

⁸⁸ Mahmud Derviš, „Bez progona, ko sam ja?“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 41-42.

⁸⁹ *Dīwān Maḥmūd Darwīš...*, str. 317., Citirano prema: Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 205.-206.

saosjećali sa palestinskim pjesnikom. Dobar primjer za to jeste pjesma o Bagdadu koju Derviš otvara sjećanjem na svog bliskog prijatelja Badr Šakira al-Sajjaba, također pjesnika egzila:

*Sjećam se al-Sajjaba... U Iraku je poezija rođena:
Budi Iračanin da bi pjesnik postao prijatelju moj!
Sjećam se al-Sajjaba jer njegov život nije bio onakvim ga je sanjao
Međ obalama Tigrisa i Eufrata.
On nije mislio na vladi i besmrtnosti, poput Gilgameša,
Niti ga je zanimala legenda ponovnog proživljenja...
Sjećam se al-Sajjaba, kad bolestan bijah
I u bunilu vrištah:
Moja braća pripremaju večeru za Hulaga.
Ne, to nisu bili robovi, nego braća moja!
Sjećam se al-Sajjaba, jer nismo sanjali hranu
Koju pčele ne zaslužuju.
Sjećam se al-Sajjaba. Poezija je iskustvo i egzil.
To dva su blizanca.
I nismo sanjali nikakav drugi život osim ovoga
I da umremo kako nam želja.
Irak.
Irak.
Nema mjesta do Iraka.⁹⁰*

Sarajkić u svojoj, već spomenutoj knjizi, posebnu pažnju pridaje temi Andalusa u modernoj arapskoj književnosti. Govori o tome kako je srednjovjekovni Andalus poetska utopija i „prilika da se pjesnici podsjetite na raskoš i sjaj prošlosti koja služi kao nada u poređenju sa tmurnim ozračjem modernih vremena u arapskom svijetu.“⁹¹

Derviš o Andalusu pjeva u zbirci „Jedanaest zvijezda“:

*Zadnje večeri na ovoj zemlji mi dane svoje odvajamo
Od mladica drveća, i spremamo rebra koja ćemo sa sobom ponijeti*

⁹⁰ Maḥmūd Darwīš, *Lā ta'taḏīr ammā fa'alt...*, str. 109.; citirano prema: Ibid. str. 206-207.

⁹¹ Ibid. str. 212.

*Kao i ona koja ćemo ostaviti ovdje... u zadnjoj večeri.
Nećemo se oprostiti od stvari, jer to nikada ne bismo okončali...
Sve će kako i treba ostati. Prostor mijenja naše snove
I svoje goste. Nenadano smo onemoćali da se ismijavamo.
Prostor je spreman da ugosti prašinu... ovdje u zadnjoj večeri.
Naslađuju se gore oblacima obavijene: pobjeda i poraz.
Drevna vremena predaju ključeve naših kapija novim dobima.
Uđite, osvajači, u naše domove i pijte vina naša
što opjevali smo ih u pjesmama. Mi postajemo noć kad ona se prepolovi.
Zoru neće donijeti vitez što iz krajeva posljednjih ezana dolazi..
Naš zeleni čaj vruć je, pa pijte, pistacije su svježije, pa jedite,
Beške zelene od kedrovine načinjene, pa snu se predajte
Nakon ove duge opsade, i spavajte na paperju našega sanja.
Odoresu spremne i miris na vratima i ogledala nebrojena.
Pa, uđite, kako bismo mi otišli zasnogda.
Uskoro ćemo kazivati o našoj i vašoj povijesti u dalekim gradovima.
I na kraju sami ćemo sebe pitati: Da li zemlja Andalusa
Bijaše ovdje i tamo? Na zemlji... ili u pjesmama?⁹²*

„U 'Jedanaest zvijezda' Mahmud piše: Ja sam jedan od vitezova na kraju. Skočit ću sa svog konja u zadnjoj zimi, ja sam posljednji arapski uzdah – ova izreka dolazi od Abu 'Abdallah al-Saghīr, zadnjeg arapskog kralja Granade, koji je, kada se popeo na planinu, okrenuo i zaplakao. Španci su urezali u kamen: 'Ovdje je bio posljednji arapski uzdah'. Njegova čitava priča je tragična. Majka ga je natjerala u rat čiji kraj je bio jasan. Imao je izbor: prihvatiti mir, koji je bio ništa više doli predaja ili da bude poražen. Ja se sa ovim poistovjećujem. Ja nisam 'posljednji arapski uzdah', ali kada pišem, ja živim u tome. Kao da nisam iz 20.-og stoljeća.“⁹³

U intervjuu, Derviš poredi Andalus sa Palestinom, govoreći kako je Andalus bio izgubljeno mjesto, a sada je Palestina postala Andalus. „Jedanaest zvijezda“ je napisao kako bi odao počast

⁹² Maḥmūd Darwīš, *al-A'māl al-kāmila...*, str. 267., citirano prema: Ibid. str. 215.

⁹³ Helit Yeshurun, „Exile is so Strong Within Me, I May Bring It to the Land, A Landmark 1996 Interview With Mahmoud Darwish“, *Journal of Palestine Studies*, br. 42., Institute for Palestine Studies-University of California Press, Berkeley, 2012., str. 67.

500-toj godišnjici od protjerivanja Španjolske i Kolumbovog dolaska u Ameriku. On kaže: „Ja ne smatram da je Andalus moj, niti da je Palestina izgubljeno mjesto. Nastojao sam stvoriti dijalog između egzila na zemlji i ne polažem nikakva prava nad Andalusom. Ali razumijem bol i suze Arapa koji su živjeli na jednom mjestu 700 godina, koji nemaju drugog mjesta i koji su odstranjeni odatle. Moj pogled nije bio kolonijalan. Tražio sam drugost čovjeka svugdje. Tako Andalus može biti tamo i ovamo, na bilo kojem mjestu. Za mene, Andalus je mjesto susreta svih stranaca u projektu stvaranja ljudske kulture. Ne samo da dominira suživot Jevreja i muslimana, već je i njihova sudbina bila ista. Otišli su zajedno. Vlada Španije je tražila oprost od Jevreja, od Arapa nije. To je balans moći koja nema nikakve veze sa ljudskošću. Andalus je za mene ostvarenje sna poeme. Humanističko i kulturalno zlatno doba.“⁹⁴

5.4. Izrael u poeziji Mahmuda Derviša

Prva žrtva palestinske katastrofe je bio historijski termin *Palestina* koju je zamijenila fraza *Eretz Izrael*, kako i Derviš u „Dnevniku svakodnevnog tuge“ kaže: „Deklaracija/izjava o rođenju Izraela je istovremeno deklaracija o smrti Palestine“.⁹⁵

Dolazak Jevreja na palestinsku teritoriju, od života domicilnog stanovništva pravi užas, iako oni nisu imali nikakve veze sa jevrejskim historijskim patnjama. Ubrzo, palestinska tragedija postaje slična jevrejskoj, koja je priznata u svijetu, te stoga, prema Dervišu, ove dvije historije, obilježene ljudskim gubicima, poniženjem i traumama moraju biti prepoznate kao jedna.⁹⁶

Tako, pjesma „Vojnik sanja o bijelim ljiljanima“ pjeva o izraelskom vojniku koji je mrzio državu i ministarstvo odbrane, i opisuje smrt jedne od njegovih žrtava:

(...)

Kada sam mu pretražio džepove kako bih saznao ime, pronašao sam dvije fotografije, jednu njegove žene, a drugu kćerke.

Jesi li bio tužan? Pitao sam.

⁹⁴ Ibid. str. 51.

⁹⁵ Derviš, 2010:37, citirano prema: Hania A.M.Nashef, „Challenging the myth of 'a land without a people': Mahmoud Darwish's Journal of an Ordinary Grief and In the Presence of Absence“, *The Journal of Commonwealth Literature*, br. 53(3), SAGE Publications, Thousand Oaks, 2018., str. 403.

⁹⁶ Vidi više: Rehnuma Sazzad, „Mahmoud Darwish's Poetry as Sumud“, *Interventions-International Journal of Postcolonial Studies*, br. 18., Routledge, Taylor and Francis Group, London, 2016., str. 371.

Prekinu me: Mahmude, prijatelju

Tuga je bijela ptica koja ne prilazi bojnem polju.

Vojnici čine grijeh kada osjete tugu.

Tu sam bio kao mašina koja bljuje vatru i smrt

Pretvarajući prostor u crnu pticu.

(...)

Kada sam mu natočio četvrto piće, upitah šaljivo:

Jesi li završio? Šta je sa domovinom?

Pusti me, odgovori.

Sanjam o bijelim ljiljanima, ulicama pjesme, kući svjetla.

Treba mi blago srce, ne metak.

Treba mi svijetao dan, ne ludi, fašistički trenutak trijumfa.

Treba mi dijete koje cijeni dan smijeha, ne oružje rata.

Došao sam da živim za izlaske sunca, ne da svjedočim njegovim zalascima.⁹⁷

Ova pjesma ruši stereotip o izraelskom vojniku prikazujući ga kao čovjeka od krvi i mesa, a ne kao mašinu za ubijanje. Arapski čitaoci su to vidjeli kao izdaju. Derviš kaže: „Ja tvrdim da je ovo prva arapska pjesma koja je izraelskom glasu dala platformu. Ovaj glas kaže da je on čovjek, ljudsko biće, ne rafal. Da je njegova veza sa domovinom potraga za sigurnošću, ispijanje kahve u tišini jutra. Danas, to je moj palestinski san.“⁹⁸

O ulozi Izraelćana u životu jednog Palestinca, Derviš kaže: „Nemoguće mi je izbjeći mjesto koje Izraelćanin okupira u mom identitetu. On postoji, štagod ja o njemu mislio. On je fizička i psihološka činjenica. Izraelćani su promijenili Palestine i obrnuto. Izraelćani nisu onaj narod

⁹⁷ Maḥmūd Darwīsh, „Ġundiyy yaḥmilu bi al-zanābiq al-bayḍā“, u: *al-A'māl al-kāmila*, Dār al-samāḥ li al-ṭabā'a wa al-našr, Bayrūt, 2017. str. 515-520.

⁹⁸ Vidi više: Helit Yeshurun, „Exile is so Strong Within Me, I May Bring It to the Land, A Landmark 1996 Interview With Mahmoud Darwish“, *Journal of Palestine Studies*, br. 42., Institute for Palestine Studies-University of California Press, Berkeley, 2012., str. 61.

koji je došao, i Palestinci nisu ljudi koji su bili. U jednome, leži onaj drugi. Kada bi Izraelčanin napustio moj identitet, da li bi se on smrvio? (...) Ja sam ipak sin arapske kulture. Da sam odsutan iz ovog historijskog trenutka, pronašao bih se u Maroku ili Jemenu. Tako da znate da niti jučerašnji Izraelčanin niti sadašnji ima moć da me ukloni. Jer ja imam ogromnu ličnu kartu koja se proteže od Atlantskog okeana do Jemena. Imam gdje odletjeti, gdje umrijeti i ponovo se roditi. Sada govorimo o izraelskoj komponenti u palestinskom identitetu. To je multivalentan, heterogen elemenat. Meni heterogenost treba. Ona me obogaćuje.“⁹⁹

Za Mahmuda, hebrejski jezik je jezik ljubavi, jezik njegovih prijatelja koji mu je otvorio vrata evropske literature. On hvali i hebrejske pjesnike i njihovu poeziju o palestinskoj zemlji. U jednom od svojih intervjuja, on govori kako je Yehudi Amichail najveći hebrejski pjesnik, te da se njih dvojica nadmeću koji više voli ovu zemlju. Kada čita njegove radove, kao da čita sebe.¹⁰⁰

U ovom poglavlju, važno je spomenuti i ljubav Mahmuda prema Riti, Izraelčanki-vojniku. Njihov odnos i ljubavna veza se može pratiti kroz pjesme koje je on posvetio ovoj ženi, koju nikada nije zaboravio. Abdullah al-Shahham u svom članku prati opise Rite i ljubavnu vezu u tri faze:

- Portret izraelske žene kao voljene/ubice – „Rita i puška“ – opisuje emocionalnu, ljudsku vezu koja je počela u djetinjstvu i rasla nakon 1967. godine između Arapa i Izraelke. Puška je bila simbol onoga što ih je rastavilo. Ova pjesma je negodovanje uzvišene ljubavi prema barbarstvu i uništenju. Nesumnjivo, ovaj plač proizvodi duboki eho koji se odbija u srcima pametnih ljudi, jer je ispunjen sa iskrenošću, snagom karaktera i jasnoćom.
- Portret izraelske žene skeptične prema cionizmu – „Vrapci umiru u Galileji“ – govori o ljubavnicima koji su se ujedinili nakon dugog vremena. Pjesma predstavlja i novu fazu u Ritinom životu, kada postaje skeptična u vezi cionizma. Prekinula je sve veze sa vojskom, Dervišu se vraća noseći kameru umjesto puške, kao turista, kako bi fotografisala prizore zemlje. Odlučila je napustiti Izrael i vratiti se u svoju domovinu. Derviš je pita da li će je ikada više vidjeti. Ona je neodlučna. U drugom dijelu pjesme Derviš prepoznaje da je njen

⁹⁹ Vidi više: Hania A.M.Nashef, „Challenging the myth of 'a land without a people': Mahmoud Darwish's Journal of an Ordinary Grief and In the Presence of Absence“, *The Journal of Commonwealth Literature*, br. 53(3), SAGE Publications, Thousand Oaks, 2018., str. 69.

¹⁰⁰ Vidi više: Adam Shatz, „A love story between an Arab poet and his land, an interview with Mahmoud Darwish“, *Journal of Palestine Studies*, br. 31, Institute for Palestine Studies-University of California Press, Berkeley, 2002., str. 77.

odlazak iz Izraela zbog trajne potrage za istinom. Ona želi znati nešto zaista originalno – nešto osim onoga na šta je navikla u svijetu u kojem je privremeno živjela, svijetu Izraela, cionizma i ubijanja Palestinaca. Rita je došla u novu fazu svog razvoja u kojoj ona predstavlja humanitarnog Jevreja kao žrtvu, koji dolazi, prema zvuku njegovog karaktera i ljudske čistoće, do otkrivanja pogrešnosti, zablude i obmane tog vještačkog svijeta koji se zove Izrael. Kada ona odlazi, Derviš govori kako će njegova uspomena uvijek je pratiti, gdje god se smjestila. Sigurno će je on, poput smrti, uhvatiti, sad ili sutra. Ona je sada slobodna žena, ljudsko biće koje on treba. Njihova ljubav će biti snažna i nasilna, ali u isto vrijeme nježna i prelijepa poput jasmína. Ona ne želi ostati. Njen odlazak je ojačao njegovo samopuzdanje u vjeru u njegovo naslijeđe koje je beskrajna revolucija i sigurnost da će torture njegovog neprijatelja i uzurpacija zemlje u njemu samo ojačati sliku domovine.

- Portret izraelske žene koja je napustila cionizam i predala se ljubavi – „Uspavana bašta“ – Rita se vraća u Izrael kako bi se susrela sa Dervišom. U seljava se kod njega. Pjesnik je zbunjen prisustvom Rite, žene i tijela, jer to je zaista ona koja spava pored njega. On je poredi sa lijepom baštom, jer to je malo mjesto za vlastito uživanje. Ali kad tad ga se mora napustiti. Odjednom, on se povlači, ostavljajući je da spava u njegovoj sobi. Dok silazi niz stepenice, vraćaju mu se uspomene. One snažno naviru kada dolazi do drveta gdje ju je upoznao. Počinje se kolebati da li da se odmakne od nje ili vrati njoj. On shvata da Rita nije dio njega, zbog nestabilnosti njenih stavova. Očigledno je da sjeme cionizma još uvijek postoji u njoj. Možda će ga izdati. Stoga odlučuje otići od nje i napustiti je zauvijek, dok ona želi ostati uz njega. Pjesnik je napušta, ali eho uspomene na nju ostaje u njegovom umu i duhu zauvijek.¹⁰¹

„Derviš Izraelcima indirektno šalje poruku da pođu otkrivati „marginalizirana mjesta“ unutar svog kulturalnog pamćenja. To se ostvaruje kreativnom komunikacijom sa *Torom*, *Talmudom* te *Starim zavjetom*, u kojima pronalazi i citira tragove/dokaze o Palestini kao mjestu pluralnih identiteta i mnogostrukih historijskih, ali i religijskih narativa („More gorke pjesme“, „To je

¹⁰¹ Vidi više: Abdullah al-Shahham, „A portrait of Israeli woman as the beloved: the woman-soldier in the poetry of Mahmud Darwish after the 1967 war“, *British Society for Middle Eastern Studies*, br. 18., Routledge-Taylor & Francis Group, London, 2007., str. 28-32.

pjesma“, „Na kapijama mudrosti“, „Psalmi“, „Zemlja“, „Vraćajući se u Jafu“, „Lijepa žena iz Sodome“, i druge).“¹⁰²

U naredne dvije pjesme, Derviš govori o Izraelćanima koji su naselili kuće i mjesta iz kojih su Palestinci protjerani. Oni čeznu za svojim domovima, što i vidimo kroz detaljne opise kuće, biljaka i životinja koji pokazuju da je to mjesto njihovo, da njih biljke i životinje prepoznaju i da se Palestinci žele vratiti kako bi mogli nastaviti voditi računa o njima, kao što su to i radili stoljećima prije velike tragedije i nepravde koja im se dešava:

„Dok se udaljava...“

(...)

U našoj kolibi neprijatelj se od svoje puške odmara,

I ostavlja je iznad djedove stolice.

I jede naš kruh poput kakva gosta.

Pomalo odrijema na sjedalu od bambusa.

Igra se sa repom naše mačke.

I uvijek nam kazuje:

Ne krivite ženu!

A ko je to? Upitamo mi.

Krv koju noć ne može osušiti...

(...)

Svjetlucaju dugmadi na njegovom kaputu

Dok se udaljava.

A mi kazujemo: Pozdravi nam bunar,

I stranu na kojoj rastu smokve.

Polahko hodi po našim sjenama

U ječmenim poljima.

I pozdravi nam u gori čemprese.

Ne zaboravi da ostaviš otvorena vrata

U noćima

¹⁰² Opširnije o prisutnosti Tore u *poeziji otpora* u djelu Mahmuda Derviša pogledati u: 'Amr Aḥmad al-Rubayāt al-Aṭar al-tawrātī fī šī'r Maḥmūd Darwīš, 'Ammān, 2009., citirano prema Mirza Sarajkić, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., str. 177.

*I nemoj zaboraviti da se konji boje aviona.
I nas pozdravi, tamo, kad budeš imao vremena...*

(...)

Ratovi neće prestati sve dok zemlja u nama

Oko sebe same kruži!

Pa, budimo onda dobri.

I on nas je molio da budemo fini.

On čita pjesmu svojim pilotima:

Ja ne volim one koje štitim,

Baš kao što ne mrzim one protiv kojih se borim...

Potom izlazi iz naše drvene kolibe,

I prošeta osamdeset metara

Do naše kuće od kamena, tamo u zaravni...

Pozdravi našu kuću, tuđine.

Findžani

Naše kahve iste su k'o nekada.

Osjetiš li naše prste na njima?

Kazuješ li svojoj kćerci

Gustih obrva i duge pletenice,

Da pravi vlasnik njene kuće nije tu,

Želi da je posjeti, nizbogčega...

Nego da uđe u njeno ogledalo

I tajnu pogleda:

Kako je pazilo na njegove godine

Dok on nije bio tu?

*Poselami i ogledalo, kad budeš imao vremena...*¹⁰³

„Antiteteza“

(...)

-Zar se nisi infiltrirao prema jučer,

¹⁰³ Mahmud Derviš, „Dok se udaljava...“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 71.

*kada si otišao do kuće, tvoje kuće
u Jeruzalemu, u komšiluku al-Talbiyya?
< Spremio sam se da legnem
u majčin krevet, poput djeteta
koji se boji oca. Pokušao sam
olakšati svoje rođenje,
da pratim pravac mliječnog puta na krovu naše stare kuće,
pokušao sam osjetiti kožu progona,
miris ljeta
kroz jasmin u bašti. Ali hijena stvarnosti
prognala me je od čežnje koja je gleda iza mene poput lopova.
-Jesi li se bojao? Čega te bilo strah?
<Nisam se mogao suočiti sa svojim gubitkom lice u lice.
Stajao sam na vratima poput prosjaka.
Hoću li tražiti dozvolu od stranca?
Koji spava u mom krevetu... Dozvolu
za posjetu sa sobom na pet minuta?
Hoću li se pokloniti sa poštovanjem pred onima
koji stanuju u snovima mog djetinjstva?
Hoće li ispitivati:
Ko je ovaj stranac i znatiželjni posjetilac?
Hoću li moći govoriti o miru i ratu
među žrtvama i njihovim žrtvama,
Bez dodatnih riječi i umetnutih klauzula?
Hoće li mi reći: Nema mjesta
Za dva sna u jednoj spavaćoj sobi.?
Nit ja, nit on
Ali on je čitalac što pita šta će poezija
reći nama u ovim katastrofalnim vremenima?
Krv
i krv*

*još više krvi,
U moje i tvoje ime,
U cvjetovima badema, u kori banane,
u dječijem mlijeku, u svjetlu i sjeni,
u zrnu pšenice, u trunu soli...*¹⁰⁴

U narednim stihovima, vidjet ćemo da Dervišova poezija izrasta u grublji revolt, naredbu okupatoru da napusti njegovu zemlju. Palestinci polažu pravo na budućnost u toj zemlji, na osnovu njihove prošlosti. Ta zemlja je njihov početak i njihov kraj i inzistiraju da je okupator napusti. Palestinci, za razliku od Izraelćana, imaju tu zemlju, tu domovinu u svojoj krvi, što je garant njihovog prisutva na tim prostorima:

*Vi što hitate kroz riječi prolazne,
Poput gorke prašine idite gdje želite,
Ali među nama poput letećih insekata ne prolazite više.
Pustite nas. Toliko toga na zemlji našoj uraditi treba.
Imamo žito oko kojeg se brinemo
I rosom ga tijela naših napajamo.
Imamo i onoga što nam se ne sviđa:
Kamenja i ponosa-
Pa, odnesite prošlost, ako već želite, u antikvarnice
I vratite kosti pupavcu, ako baš želite,
I to na paldnju glinenome.
Imamo i onoga što vam se nikako ne sviđa:
Budućnosti i dosta posla nezavršena.
...
Imamo ono što vama nedostaje:
Domovinu u krvi i narod krvavi
Domovinu kojoj i zaborav i pamćenje odgovara.
Vi što hitate kroz riječi prolazne,
Došlo je vrijeme da odete,*

¹⁰⁴ Maḥmūd Darwīsh, „Antithesis“, preveo: George El-Hagde, *Journal of Arabic Literature*, br. 36, Koninklijke Brill, Leiden, 2005., str. 50-56.

*I da umrete gdje god želite, samo ovdje ne.
Jer, mi imamo dosta posla nezavršena,
Ovdje je prošlost naša
I prvi glas našega života.
Ovdje nam je sadašnjost, danas i sutra.
Ovdje naš je i dunjaluk i ahiret.
Stoga, idite iz zemlje naše,
Sa kopna našega, sa naših mora,
Sa naših žitnih polja,
sa naše soli i sa naših rana,
Sa svega našega.
Napustite uspomene i sjećanja
Vi što hitate kroz riječi prolazne.¹⁰⁵*

¹⁰⁵ Mahmud Derviš, „Vi što hitate kroz riječi prolazne“, u: *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Zalihica, Sarajevo, 2008., str. 37.

Zaključak

Mahmud Derviš, pjesnik koji je svojim nastupima ispunjavao dvorane i stadione, neumorni borac za pravdu i slobodu, ne samo palestinskog naroda i njihove zemlje, nego svakog ugnjevetanog čovjeka je zasigurno osoba o kojoj će se još mnogo govoriti i pisati. Kroz ovaj rad smo se bavili toposom zavičaja i domovine u njegovoj poeziji.

Počevši od njegove biografije koja nam je donijela podatke o njegovim protjerivanjima i zatvaranjima, preko hronološkog slijeda dešavanja na teritoriji Palestine od 1917. godine pa nadalje, uviđamo kako Palestina i njena tragedija zaista jesu centar njegovog pisanja. Međutim, kako smo vidjeli kroz ostatak rada, Derviš se pokušavao riješiti okova koji su ga zarobili kao isključivo palestinskog pjesnika. Njegove poruke su univerzalne, njegov dom nije samo Ramallah i Palestina, najljepšu poeziju on piše u Parizu, a najveća ljubav njegovog života je Izraelčanka koja je bila vojnik.

Kroz treće poglavlje smo se bavili poezijom otpora, jedinstvenom pojavom u književnosti, koja je nastala tokom 20.-og stoljeća, kao posljedica nesagledive tragedije, terora i humanitarne katastrofe koju nad Palestinom i njenim narodom čini izraelska država. Otpor toliko dominira životom i književnosti Palestine, da je poezija otpora postala sinonim za palestinsko pjesništvo, a njen osnovni poetički princip je angažiranost. Duh otpora ujedinjuje čitavu Palestinu, ljudsko i neljudsko u cilju rješavanja ilegalnog okupatora zemlje.

U svojoj poeziji, Derviš često koristi palestinske toponime, poput Jeruzalema, Akke, Haife, ali i oblast Galileje, te posebno njegovo rodno mjesto, Birva, kako bi sačuvao uspomenu na njih, ali sa druge strane, nekada izbjegava koristiti toponime šaljući poruku da su mjesta bez svojih

izvornih stanovnika ili starosjedilaca ustvari prazna i bezimena mjesta. Posebnu pažnju smo dali pjesmi „Lična karta“ koja je možda i najpoznatija Dervišova pjesma u kojoj on opisuje karakteristike Arapa, od Zaljeva do Magriba i koja od opisa skromnog života na početku izrasta u revolt koji dovodi do prijetnje okupatoru.

Vremenom, Derviš je postao svjestan da njegova veza sa domovinom je postala jača kada je bio u izgnanstvu. Kada ste kod kuće, ne veličate dom, ne osjećate njegovu važnost, ali kada vam je oduzet, to se pretvara u potrebu i požudu, kao da je dom krajnji cilj čitavog putovanja, kako kaže i Derviš: možda je dug, dug put do Jeruzalema, ali kad-tad ćemo doći tamo¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Vidi više: Mustapha Marrouchi, „Cry No More Fo Me, Palestine – Mahmmoud Darwish“, *College Literature*, br. 38., Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2011., str. 18.

Izvori

- Ali Taha, Muhammed, „A Letter to Mahmoud Darwish“, preveo: Galit Hasan-Rokem, *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics & Culture*, br. 21., Ziad AbuZayyad & Victor Cygielman, Istočni Jeruzalem, 2016., 139-140. str.
- Darwish, Mahmoud, „A Horse for the Stranger“, preveo: Fady Joudah, *Callaloo*, br. 32., Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2009., 1150-1152. str.
- Darwīsh, Maḥmūd, „Antithesis“, preveo: George El-Hagde, *Journal of Arabic Literature*, br. 36, Koninklijke Brill, Leiden, 2005., 50-56. str.
- Darwīsh Maḥmūd, *al-A'māl al-kāmila*, Dār al-samāḥ li al-ṭabā'a wa al-našr, Bayrūt, 2017. 558. str.
- Darwish, Mahmoud, „Not as a Foreign Tourist Does“, preveo: Fady Joudah, *Michigan Quarterly Review*, br. 44, University of Michigan, 2005., 440-442. str.
- Darwīsh, Maḥmūd, *Nusāfiru ka al-nās*, Al-Dīwān, <https://www.aldiwan.net/poem9089.html>, Posljednji put pristupljeno: 22.7.2020. godine
- Darwish, Mahmoud, „On this Earth There Is What Dereves Life“, prevod: Khaled Mattawa, *Palestine-Israel Journal of Politics, Economics & Culture*, br. 20, Ziad AbuZayyad & Victor Cygielman, Istočni Jeruzalem, 2015. 168. str.
- Derviš, Mahmud, *Beskraj od trnja*, preveo: Mirza Sarajkić, Publishing House, Sarajevo, 2008., 135. str.
- Derviš, Mahmud, *Otpori, izbor iz poezije*, preveo: Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1984., 62. str.
- Derviš, Mahmud, *Savremena poezija Palestine*, priredili i stihove preveli Rade Božović i Esad Duraković, Bagdala, Kruševac, 1979., 67. str.

Literatura

- Al-Shahham, Abdullah, „A portrait of Israeli woman as the beloved: the woman-soldier in the poetry of Mahmud Darwish after the 1967 war“, *British Society for Middle Eastern Studies*, br. 18., Routledge-Taylor & Francis Group, London, 2007., 27-49. str.
- A.M.Nashef, Hania, „Challenging the myth of 'a land without a people: Mahmoud Darwish's Journal of an Ordinary Grief and In the Presence of Absence“, *The Journal of Commonwealth Literature*, br. 53(3), SAGE Publications, Thousand Oaks, 2018., 394-411. str.
- Cook, Jonathan, „Mahmoud Darwish-A poet for the people“, *New Statesman*, br. 137., London., 2008., 18. str.
- Duraković, Esad, *Prolegomena za historiju književnosti orijentalno-islamskog kruga*, Connectum, Sarajevo, 2005., 472. str.
- F. Salinas, Moises, Abu Rabi, Hazza, *Resolving the Israeli-Palestinian Conflict*, Cambria Press, New York, 2010., 324. str.
- H. Sa'adi, Ahmed, „Representation of Exile and Return in Palestinian Literature“, *Journal of Arabic Literature*, br. 46., Koninklijke Brill, Leiden, 2015., 216-243. str.
- *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=27681> Posljednji put pristupljeno: 20.7.2020. godine
- *Mahmoud Darwish's Biography*, Mahmoud Darwish Foundation and Museum, <http://mahmouddarwish.ps/en/article/80000160/Mahmoud-Darwish---Biography> Posljednji put pristupljeno: 22.7.2020. godine
- Marrouchi, Mustapha, „Cry No More Fo Me, Palestine – Mahmmoud Darwish“, *College Literature*, br. 38., Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2011., 43. str.
- Pappé, Ilan, *The Ethnic Cleansing of Palestine*, Oneworld Publications Limited, Oxford, 2006., 313. str.

- Salmi, Charloota, „A Necessary Forgetfulness of the Memory of Place“, *International Journal of Postcolonial Studies*, br. 14., Taylor & Francis, Abingdon, 2012., 55-68. str.
- Sarajkić, Mirza, *Poetika otpora u djelu Mahmuda Derviša*, Univerzitet u Sarajevu, Orijentalni institut, Sarajevo, 2009., 269. str.
- Sazzad, Rehnuma, „Mahmoud Darwish's Poetry as Sumud“, *Interventions-International Journal of Postcolonial Studies*, br. 18., Routledge, Taylor and Francis Group, London, 2016., 359-378. str.
- Shatz, Adam, „A love story between an Arab poet and his land, an interview with Mahmoud Darwish“, *Journal of Palestine Studies*, br. 31., Institute for Palestine Studies-University of California Press, Berkeley, 2002., 67-78. str.
- Suyoufie, Fadia, „Maḥmūd Darwīsh's Athar al-farāshah: The Poetics of Proximity“, *Journal of Arabic Literature*, Brill Academic Publishers, Leiden, 2015., 94-124. str.
- Yahya Ahmed, Hamoud; Suliya Hashim, Ruzy; Mohd. Lazim, Zalina; Vengadasamy Ravichandran, „Identity and Land in Mahmoud Darwis's Selected Poems: An Ecopostcolonial Reading“, *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, br. 1., Australian International Academic Centre PTY. LTD., Melbourne, 2012., 7-19. str.
- Yeshurun, Helit, „Exile is so Strong Within Me, I May Bring It to the Land, A Landmark 1996 Interview With Mahmoud Darwish“, *Journal of Palestine Studies*, br. 42., Institute for Palestine Studies-University of California Press, Berkeley, 2012., 46-70. str.